

KATONAI NEMZETBIZTONSÁGI
SZOLGÁLAT

SZAKMAI SZEMLE

XXII. évfolyam 3-4. szám

ALAPÍTVÁ: 2003
BUDAPEST
2024

DR. HABIL RÉVÉSZ BÉLA

A TITKOK ÉS A TITOKFOGALMAK VÁLTOZÁSAI ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEK A XXI. SZÁZAD ELEJÉN

A titkok és a titokfogalmak változásai mindig szoros összefüggésben állnak az adott kor társadalmi, kulturális, technológiai és politikai fejlődésével. A titok fogalma egyaránt értelmezhető filozófiai, szociológiai, pszichológiai és jogi szempontból is, mindezekben az értelmezési keretekben változások figyelhetők meg az idő múlásával. A titok fogalma dinamikusan változott a történelem során, mindig az adott kor domináns diskurzusai és technológiai lehetőségei által meghatározva. Míg a múltban a titok gyakran a hatalom megtartásának és az identitás formálásának eszköze volt, napjainkban az információs technológia és a globalizáció korában az adatvédelem és az átláthatóság közötti egyensúly vált a titkokkal kapcsolatos viták központi kérdésévé. A mindenkor titkosszolgálatok tevékenységének két mozzanatában válnak döntően meghatározóvá a titokelemek: az információk megszerzése, majd a begyűjtött információk nyilvántartása területén. Ezek belső feltételeit és külső meghatározottságuk változásait kívánja vizsgálni a tanulmány.

Kulcsszavak: történelem, dezinformáció, nyilvánosság, demokrácia, erőszak, félrevezetés, hatalom, manipuláció, nyilvánosság egyeduralkodó, rejtett információ, szakmai titkok, társadalmi konfliktusok, történelem

CHANGES IN SECRETS AND IN THE CONCEPTS OF SECRETS POSSIBLE INTERPRETATION AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Changes in secrets and in the concepts of secrets are always closely related to the social, cultural, technological and political development of a given era. The concept of secret can be interpreted from a philosophical, sociological, psychological and legal perspective, and changes can be observed in all these interpretative frameworks over time. The concept of secret has changed dynamically throughout history, always determined by the dominant discourses and technological possibilities of a given era. While in the past, secret was often a means of maintaining power and shaping identity, in the present era of information technology and globalization, the balance between data protection and transparency has become the central issue in the debates about secrets. Secret elements become decisively decisive in two moments of the activities of the secret services of each era: in the field of obtaining information and then in the field of registering the collected information. The study aims to examine the changes in their internal conditions and their external determination.

Keywords: history, manipulation, publicity, classified, confidential, covert, deception, democracy, dictatorship, enigma, forbidden, history, manipulation, mystery, power, professional secrets, publicity, social conflicts, state secrets, undisclosed, violence

Egy kutatási téma tudományrendszertani elhelyezése alapvető jelentőséggel bír mind a kutatási folyamat, mind az eredmények értelmezése szempontjából. A helyes rendszertani elhelyezés biztosítja azt is, hogy a kutatás a megfelelő módszereket alkalmazza, elkerülve az össze nem illő megközelítések használatát. Mindezek tudományfilozófiai paradigmáit Thomas S. Kuhn elmélete axiomatikus érvennyel fogalmazta meg a tudományfejlődés struktúráinak feltárása során,¹ Julie Thompson Klein és Basarab Nicolescu művei pedig már az inter-/transzdiszciplináris megközelítések posztmodern továbbfejlesztésének alapjait vetették meg.²

Valóban, az interdiszciplináris kutatások lehetővé teszik, hogy egy-egy problémát több szempontból vizsgáljanak, ezáltal átfogóbb és hatékonyabb megoldások születhetnek, egyben elősegítheti a tudományterületek közötti határok átlépését, új tudományágak létrejöttét is. Gyorsan kiderülhet azonban az interdiszciplinaritás hátránya is, ugyanis a különböző tudományterületek saját nyelvezete és módszertana miatt gyakran nehéz a közös nyelv megtalálása, problémás lehet a különböző irányokból közelítő tézisek összekapcsolása is.³ Ráadásul a kutatások számára nem mindig megfelelő a kellő egyensúly megtalálása a széles látókör és a szakmai mélység között. Ezért is vált szükségessé a multidiszciplinaritás és az interdiszciplinaritás megkülönböztetése: az előbbi egyszerűen több diszciplína párhuzamos alkalmazását jelenti egy probléma megoldására, míg az interdiszciplinaritás több diszciplína valódi integrációját jelent. Ez a fogalmi tisztázatlanság is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az interdiszciplinaritás olykor közhelyes „divatnak” tűnhet.⁴

Esetünkben, a „titok” kutatása vonatkozásában könnyebb az interdiszciplináris jelleg észrevétele, amennyiben akár a közelebbi vizsgálódás nélkül is észrevesszük magának a jelenségnek a természetéből adódó belső komplexitását, illetve kontextusának összetettségét. Leegyszerűsítendő ugyan ennek a megállapításnak az érvényességét az a Rejtő Jenő (P. Howard) munkásságából származó, tréfásnak is vélhető, de mégis megfontolásra méltó *bon mot*, miszerint „*hogy mi a titok: az titok*”. Közelebbről nézve ugyanis az egyszerűnek tűnő állítás annak a jelentését is implikálja, hogy a titok lényege önmagában rejtve marad; nem lehet teljesen megérteni vagy definiálni. Az ilyen paradox kijelentések gyakran a nyelv és a jelentés határaival játszanak, és rámutatnak arra, hogy bizonyos fogalmak – például a „titok” – természetüknél fogva elérhetetlenek maradnak a teljes racionalizáció számára. Ráadásul teológiai, metafizikai vagy posztmodern kontextusban is vizsgálható a kérdés, hiszen a titok

¹ KUHN, T. S.: *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press, Chicago, 1962.

KUHN, Thomas Samuel: *A tudományos forradalmak szerkezete*: Gondolat, 1984.

² KLEIN, Julie Thompson: *Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice*. Wayne State University Press, 1990.; NICOLESCU, Basarab: *Transdisciplinarity - Theory and Practice*. Hampton Press, 2008.

³ Cs. Kiss Lajos a Szabó Márton „trilógiájáról” írt recenziójában éppen a „pozitivist” tudományfogalom és tudományrendszertan újragondolására hívja fel a figyelmet: „Szabó Márton a tudományfogalom újragondolását javasolja, s ezzel a társadalomtudomány értelmére irányuló kérdést újratárgyaló ún. megalapozó tudományelméleti diskurzust.” Lásd: SZABÓ Márton: *Társadalompoétika. A retorika, a nyelvészet és az irodalomtan társadalomtudományi státusa*. Ludovika, 2022.; Cs. Kiss Lajos: *A Társadalompoétika társadalomtudományi státusa: alapvetések. Replika*, 2022/124. 210. o.

⁴ VERESS Károly: Az interdiszciplinaritás problémája. *Erdélyi Múzeum*, 2015/1. 198-206 o.

fogalma könnyen összekapcsolható a megismerhetetlen, a transzcendens vagy az abszolút rejtettség gondolatával is.

Ha viszont a titok alapvetően valaminek az elrejtésére, hozzáférhetetlenségére utal, akkor ez nyilván korlátozza a megismerést, mivel az, aki nem tudja, mi a titok, nem képes azt vizsgálni vagy érteni. Ezért lehet a titok mindenkor ösztönző erő is a megismerésre. Az ismeretlen vagy rejtett dolgok felfedezése iránti vágy hajtja az emberi kíváncsiságot, ami a tudomány és a filozófia fejlődésének egyik mozgatórugója. A tudomány egyik célja éppen a természet és az univerzum "titkainak" feltárása. A tudományos módszerek pedig e titkok rendszeres, objektív, empirikus vizsgálatára épülnek.

Az ókorban például Platón és Arisztotelész foglalkoztak a titok etikai, lételméleti és ismeretelméleti kérdéseivel. De eltekintve a tudományos kihívások fontosságától, a társadalmak kisebb-nagyobb közösségei, sőt, maga a szinguláris egyén is gyakran őrzött kollektív, illetve individuális titkokat. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a legáltalánosabban vett megismerés, annak alanyától függetlenül a nem tudott, a rejtett, az ismeretlen, tehát a titok tartalmának feltárására irányuló pszichés folyamat, amely magának az emberi gondolkodásnak – legyen az hétköznapi vagy tudatos, tudományos természetű – a legalapvetőbb funkciója. Végül soron tehát a humán létezés, amely alapvetően a gondolkodás által realizálódik,⁵ nem más, mint a titok és nem-titok viszonyában való létezés.

Az emberiség egész története tehát kezdettől fogva a tudás/nem-tudás, a megismerhető/megismerhetetlen, a rejtett/nyilvános dichotómiák köré szerveződött, amely azt a látszatot is kelthetné, mintha a titok/nem-titok jelenségei elsősorban ismeretelméleti természetűek lennének. Pedig e gnoszeológiai dimenzió mögé pillantva könnyen belátható, hogy a titok konkrét társadalmi-emberi folyamatokhoz tapadva, az igazság analitikus vizsgálatával kevésbé törődve, főként lételméleti kategória. A „nagy” és a „kis” jelenségek lényegüknél fogva magukban hordozzák természetük titkos összetevőit is és ez kevésbé van tekintettel a titok definiálásának lehetőségeire, legbensőbb lényegének megismerhetőségére. Jóllehet, az egyes társadalmi alrendszerek – gazdaság, politika, jog, vallás, erkölcs stb. – speciális titoktermészetének kutatásai a vonatkozó szaktudományokban jelentős eredményekhez vezettek, mégsem feledhető ezek közös nevezője feltárásának feladata. Ha a tudományrendszeren hagyományos területeinek a titok-jelenséggel, mint kutatási objektummal való relevanciáit összegeznénk egyes tudományágak esetében, markáns, karakteres témakörök vázolhatók fel:

- A filozófia az ókor óta, majd később főleg az egzisztencialista filozófusok a titok etikai, lételméleti és ismeretelméleti kérdéseivel foglalkoztak. A hermeneutikai elemzések, fogalomértelmezések, etikai dilemmák vizsgálatát helyezték az érdeklődés középpontjába, amelyek szempontjából levezethető a titok az igazság,

⁵ A gondolkodás fogalma, amely kapcsolódik Heidegger filozófiájához, a létezés aktív részvételét jelenti a világban, amivel egyénként folyamatosan formáljuk és értelmezzük életünket. HEIDEGGER; Martin: *Lét és idő*. Osiris, 2019.

a tudás és hatalom viszonya, illetve az egyén és közösség közötti kapcsolat.⁶

- A szociológia vonatkozásában a 19. század vége óta, különösen Max Weber és Georg Simmel munkásságában jelent meg a titok, mint társadalmi jelenség. A szociológia érdeklődése elsősorban a titkok társadalmi szerepe, például a hatalmi struktúrák fenntartása, az identitás és a bizalom kérdései, illetve a titkok közösségi dinamikája, a "rejtett" társadalmi folyamatok, szerepek és struktúrák feltárása témakörökre terjed ki.⁷
- A pszichológia érdeklődése a 20. század eleje óta főként Freud pszichoanalitikus munkásságával kezdődően terjedt ki a titok-jelenség vizsgálatára. Elsősorban a kognitív és viselkedési kutatások, neuropszichológiai vizsgálatok, a titkok hatása az egyén mentális egészségére, például szorongás, bűntudat vagy stressz formájában, valamint az emlékezeti és érzelmi feldolgozás mechanizmusai, az elfojtott élmények és titok feltárása jelezték a pszichoanalitikus vizsgálódások főbb irányait.⁸ Az individuális és a kollektív élmények elfojtásának mechanizmusa pedig a pszichoanalízis szerint kialakítja az „öntitok” fogalmát is – önmaga tudata („ego”) elől zárja el a tudatalatti („id”) a nem kívánt információkkal történő szembesülést. Az elfojtás (represszió) ugyanis egy védekező mechanizmus, amely során az egyén vagy egy közösség (kollektív) tudattalanul eltávolítja azokat az élményeket, érzéseket vagy gondolatokat, amelyek fájdalmat, szorongást vagy konfliktust okoznának.
- Az 20. század eleje óta elsősorban Bronisław Malinowski és Claude Lévi-Strauss⁹ munkái nyomán vonták a titok vizsgálatát az antropológia kutatási körébe. Eszerint az orvos-beteg kapcsolatban a páciensek megérthetik és integrálhatják elfojtott élményeiket és titkaikat, ami segíti őket a gyógyulásban és a belső harmónia elérésében.¹⁰ Evidens tapasztalat, hogy a hétköznapi élet teszi folyamatosan megélhető tapasztalati tényré a titok jelenségeit és ezáltal válik „össztársadalmivá”, tömegessé az olyan, a funkciók szerint elkülönülő, intézményesült társadalmi-kulturális területek, mint amilyenek a vallás, művészet, tudomány, nevelés, sport, intimszféra stb.¹¹
- A kommunikáció- és médiatudomány a 20. század közepétől a propaganda és információkezelés kérdéseivel összefüggésben fordított fokozottabb érdeklődést a titokkutatás irányába. Ezen belül fontosabb témakörök a titkok szerepe a média, a politika és a nyilvánosság kommunikációs folyamataiban, például a kiszivárogtatások és – napjainkban – a fake news eseteiben.¹²
- Részben az előbbihez kapcsolódik az informatika és kriptográfia szakmai érdeklődése is. Az algoritmusok tervezése, a számítási komplexitás elemzése, a

⁶ SARTRE, Jean-Paul: *Az ego transzcendenciája*, Latin Betűk, Debrecen, 1996.; MERLEAU-PONTY, Maurice: *A látható és a láthatatlan*. L'Harmattan, 2006.

⁷ SIMMEL, Georg: *Határ – Hallgatás – Titok*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, 1996.

⁸ GRÜNBAUM, Adolf: *A pszichoanalízis alapjai*. Osiris, 1996.

⁹ LÉVI-STRAUSS, Claude: *Strukturális antropológia*. Osiris, 2001.

¹⁰ MALINOWSKI, Bronisław: *Nemiség és elfojtás a vad társadalomban*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet; L'Harmattan; PTE Néprajz - Kulturális Antropológia Tanszék, 2020.

¹¹ STEWART, Michael: A titkok a szerény, hétköznapi dolgokban rejlenek. *Replika*, 2022/124. 7-26. o.

¹² DEAN, Jean: *Publicity and Secrets. How Technoculture Capitalizes on Democracy*. Cornell University Press, New York, 2002.

szimulációk összefüggnek a titkosítási rendszerek, a digitális kommunikáció biztonságának kérdéseivel.¹³

- A történettudomány számára a 19. századtól kezdtek el részletesen kutatni a diplomáciai és katonai titkok, politikai események, összeesküvések, merényletek történelmi jelentőségét archivális kutatások, forráselemzések és narratív rekonstrukciók módszereivel.¹⁴
- Az államtani és jogtudományi kutatások számára a modern államok kialakulásától kezdve, de különösen az adatvédelem és a bizalmas információk kezelésének 20. századi szabályozása kapcsán került előtérbe a titkok kutatása. A titkok jogi védelme, az információs szabadság és adatvédelem kérdései önálló kutatási témává váltak az állam- és jogtudományok vizsgálódási körében.¹⁵
- Számos szakmában léteznek olyan titkok, eljárások vagy tudás, amelyek különleges szaktudást vagy tapasztalatot igényelnek, és amelyeket gyakran szigorúan – esetleg jogilag is – védenek. Ezeket a titkokat a szakma hagyományai, szabályai, személyi jogvédelmi vagy a versenyhelyzetből fakadó okok miatt tartják fenn. Ilyenek az orvosi, ügyvédi, gyónási, üzleti, védelmi-hírszerzési titkok, de még a konyhaművészet titkos receptjei is oltalmat igényelhetnek.¹⁶

A diszciplínák felsorolását nyilvánvalóan további elméletekkel folytathatnánk annak érzékeltetésére, hogy a titok problematikája valóban multidiszciplináris megközelítést kíván.

A kutatás/kutathatóság esélyei

A titok kutatástörténetéhez

A titkokutatás módszertani vonatkozásai közül az egyik legfontosabb tétel a titkok jelenségének időhöz kötöttsége, történetisége. E megállapítás nem csak arra utal, hogy csupán statikus állapotának megfigyelése helytelen következtetések levonására lenne alkalmas, inkább arra, hogy a titok-jelenség pusztán létezése is csakis az időskiban képzelhető el. A titok ugyanis, mint korlátozott hozzáférhetőségű információ folyamatosan az adott információval rendelkezők és az ebből kizártak közötti – feszültségekkel terhes – határvonal időbeni elmozdulásait feltételezi. Minden titok a nyilvánosságra hozatallal szűnik meg, azzal, hogy idővel a korlátozott körön kívül is megismerhetővé válik. Titok marad azonban minden olyan múltbéli esemény, történés vagy cselekedet is, amelynek oksági rendszere feltáratlansága miatt nem nyújthatja a valóságnak megfelelő értelmezését ezeknek a jelenségeknek. Végül pedig titokként tekinthetünk a jövő eseményeire is, hiszen ezek információi, adatai tele vannak a jelenben meg nem ismerhető összetevőkkel.

¹³ BENKÓ Tamás: *A szemantikus világháló elmélete és gyakorlata. Az informatika elmélete.* Typotex, 2005.

¹⁴ LLORENS, Carlos A: *The Most Protected Secrets in Human History.* BN Publishing Hawthorne, 2018.

¹⁵ GÁL István László: *A magyar állam titkainak büntetőjogi védelme.* Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.

¹⁶ BARBERO, Desauettes: *Trade Secrets Legal Protection: From a Comparative Analysis of US and EU Law to a New Model of Understanding.* Springer, 2023.

A társadalombölcselet múltszázadelő virágkorának két kiváló szerzője ugyanazon évben, 1906-ban publikálta témánkkal kapcsolatos fontos alapvetéseit. Az egyik szerzője Georg Simmel, aki ekkor közli híres „Das Geheimnis und die geheime Gesellschaft” című titkaszociológiai tanulmányát.¹⁷ Magyar vonatkozásban pedig megkerülhetetlen Angyal Pálnak ugyanekkor megjelent titokvédelmi monográfiája.¹⁸

Simmel szociálpszichológiai kiindulópontja értelmében minden emberek közötti kapcsolat magától értetődően azon alapul, hogy az emberek tudnak valamit egymásról.¹⁹ A kapcsolatok mélysége és kiterjedtsége tehát az egymásról való kölcsönös tudás milyenségének függvénye, azaz a titoktartással fordítottan arányos. Igaz, teljesen sohasem ismerhetjük a másik embert, de azokon a „töredékeken” keresztül, amelyek révén számunkra egyáltalán hozzáférhető, személyes egységet formálunk róla. Viszonyaink így az egymásról való kölcsönös tudás alapján alakulnak ki, e tudás pedig a tényleges viszonyok alapján; e két sor feloldhatatlanul fonódik egymásba, s a szociológiai kölcsönhatáson belüli váltakozás révén e kölcsönhatás azon pontok egyike, amelyen „*empirikusan érezhetővé válik a lét és az elképzelés titokzatos egysége*”.²⁰

Simmel-i értelemben a titok „*tudatos elrejtés*”, amely a hazugság és a bizalom kategóriáihoz viszonyítva értelmezhető. A másik teljes megismeréséhez vezető útnak azonban kulturális korlátai vannak: „*amit nem titkolnak el, azt szabad tudatosítani - amit nem nyilvánítanak meg, azt nem is szabad tudni*”.²¹ Nehéz meghatározni, hogy hol húzható meg ezek határvonala, ugyanis ezáltal „*a társadalmi forma legfinomabb szövődékébe lépünk be*”. Az említett szellemi magántulajdonhoz való jogot – t. i. a titok megtartását – ugyanis éppenúgy nem lehet abszolút értelemben helyeselni, mint az anyagi tulajdon jogát.²²

A „titoktartó viselkedés” más formát ölt a személyiség egész kiterjedésére épülő olyan szilárd kapcsolatokban, mint amilyenek a barátság és a házasság. Modern viszonyok közepette ugyanis mindkét intézmény szociológiailag úgy jelölhető, hogy az egyik ember titkát a másik bizonyos értelemben elismeri, s hogy „*a szándékosan vagy szándéktalanul elrejtettet szándékosan vagy szándéktalanul tisztelik*”. Tulajdonképpen itt érünk el Simmel titokfogalmának lényegéhez. A titok, ebben az értelemben, „*a valóság negatív vagy pozitív eszközök révén történő elrejtése, az emberiség egyik legnagyobb vívmánya; a gyermeki állapottal szemben, amelyben minden elképzelést azonnal kimondanak, minden vállalkozást az összes ember szeme előtt hajtanak végre, a titok az élet hatalmas mértékű kiszélesítését teszi lehetővé, hiszen számos tartalma teljes nyilvánosság mellett egyszerűen fel sem merült volna. A titok úgyszólván egy második világot hoz létre a látható mellett, s a lehető*

¹⁷ In: SIMMEL, Georg: *Soziologie.* Berlin, Pan-Verlag, 1906. 256. o. Magyarul: SIMMEL, Georg: A titok és a titkos társadalom. In: SIMMEL, Georg: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok.* Gondolat, 1973. 311. o.

¹⁸ ANGAL Pál: *A titok védelme anyagi és alaki büntetőjogunkban.* Magyar Jogászegylet, Athenaeum, 1908. 172. o.

¹⁹ SIMMEL 1973, 311.

²⁰ SIMMEL 1973, 312-313.

²¹ SIMMEL 1973, 325.

²² SIMMEL 1973, 325.

legerőteljesebben befolyásolja ez utóbbit.” A Weber-i értékmentes szociológiai paradigma nyomán állítja, hogy nem vezethet félre bennünket a titok etikailag sok tekintetben negatív jellege sem; „a titok ugyanis olyan általános szociológiai forma, amely teljesen közömbösen viseltetik tartalmának értékjelentésével szemben”. Így könnyen belátható az is, hogy a titkot szociológiai technikaként, olyan cselekvési formaként használjuk fel, amely nélkül társadalmi környezetünkben bizonyos célokat egyáltalán nem volnánk képesek elérni.²³

A személyiséget „ékesítő” titokvilágon túli makrosszociális szférában Simmel a XIX. század polgári társadalmának és államának újszerű kapcsolatára figyel fel. Minden premodern formától eltérően ugyanis a modern nyilvánosság oly mértékben birtokába kerítette az államügyeket, hogy már maguk a kormányok hozták nyilvánosságra hivatalosan az adatokat, amelyeknek titokban tartása nélkül korábban egyetlen kormányzat sem látszott biztonságosnak. Témánk szempontjából egyik legfontosabb megállapítása szerint a politika, az államigazgatás és a bíróság abban a mértékben veszített titkosságából és hozzáférhetetlenségéből, ahogyan az egyénnek lehetősége nyílt a teljes visszahúzódsra, s ahogyan „a modern élet a nagyvárosi összehúzóds közepette kidolgozta a magánügyek titkosításának technikáját, ami korábban csak térbeli egyedüllét révén volt lehetséges”.²⁴

Simmel szociológiai titokfelfogásával szemben Angyal Pál elsősorban jogfilozófiai meghatározottságot kölcsönöz, döntően büntetőjog-bölcséleti okfejtésének. Elsősorban kognitív akadályait látja az anyagi és szellemi világ bizonyos jelenségei megismerésének. Ezeknek csak létezéséről tudunk anélkül, hogy őket megközelíthetnénk. Megismerésük az emberre, illetve társadalomra nézve lehetetlen, a köztük, s a felismerőképeség között emelkedő akadályok leküzdhetetlenek. Jellemzőjük a megközelíthetlenség. A titok tehát tágabb értelemben olyan jelenségek csoportja, amelynek tárgyai olyan természetűek, hogy az „emberi értelem és felismerőképeség adott fejlettségi fokán a tudat és megismerés küszöbét át sem léphetik”.²⁵

A titok fogalmába két negatív feltételt állít fel: objektíve a titok tárgyának az emberek ismeretkörétől való „abszolút távolléte”, szubjektíve pedig a „bárkinek ismeretkörébe való bevonás lehetetlensége”. Utóbbi esetében hangsúlyozza, hogy ennek a megközelíthetlenségnek oka egyáltalán nem valamely külső tilalomban található, hanem magában a „megismerésére képtelen emberiség értelmi erőinek gyengeségében”. Ennél fogva a tágabb értelemben vett titok semmiféle jogi védelmet nem is igényel, mivel nincs, aki a titok körén belül volna s az „abba való behatolás ellen állást foglalhatna”.²⁶

A mindennapi életben azonban a titok kifejezéshez Angyal Pál más értelmet fűz. Szemben a tágabb értelemben vett titokfogalommal, a szorosabb értelmű titok esetében hiányzik a „megközelíthetlenség”, ugyanis a titok tárgyát bárki

megismerheti. Ezekről azonban valójában csak korlátozott számú ember tud, ráadásul azzal a szándékkal, hogy másokat ezektől távol tartsanak. A szorosabb értelemben vett titoknál tehát a megközelítés, illetve megismerés nincs kizárva, viszont jelentősen meg van nehezítve: Némiképpen neheztelve említi, hogy a jogi irodalom többnyire csak utóbbi, a szorosabb értelemben vett titok fogalmát elemzi, „az arcanum alig is jön említésbe”.²⁷ Összegezve: „Szorosabb értelemben vett titok – secretum – mindaz a bárki által megismerhető, de tényleg csak egy vagy korlátozott számú egyén tudatkörében létező és harmadik személyek elől elzárt oly valóság (tünemény, jelenség, képzet, érzelem, gondolat stb. s mindezek megtestesítői), melyre vonatkozólag bizonyos méltánylandó érdek azt kívánja, hogy az mások ismeretkörébe ne jusson.”²⁸

A szociológiai és jogbölcséleti megközelítések után érdemes egy újabb, kommunikációelméleti megközelítést is szemügyre venni. Ha abból indulunk ki, hogy a titok lényege a fordított, azaz „negatív kommunikáció”,²⁹ máris azzal az eredendő paradoxonnal találjuk szemben magunkat, hogy az információs szempontból leginkább gátolt, blokkolt területek teremtik meg a legintenzívebb társadalmi igényt az így kialakult információs vákuumnak a megszüntetésére. A mindenkor „miért” kérdésre adható válaszok elmaradása fokozza a kognitív bizonytalanságérzetet, az elmaradt információk pedig növelik a magyarázatok hiánya miatti társadalmi feszültséget.³⁰ Ráadásul a titok nem egyszerűen szubjektív információhiányt jelent, hanem az is szükséges hozzá, hogy a tulajdonképpeni informátor szándékosan váljon „dekommunikátorrá”, azaz az információk birtokosa ezen ismeretek tudatos rejtegetőjévé. Ily módon a titok nem egyszerűen a normális kommunikációs folyamatok szándékos megakadályozását jelenti, hanem eleve tartalmazza a közöttük lévő aktív társadalmi viszonyt, konfliktusaik kölcsönhatását is.

Ugyanakkor láthatók a titok természetének relatív és történeti vonatkozásai is. Különböző kultúrák, szubkultúrák, csoportok és intézmények eltérő hírigénnyel rendelkezve más-más információk elmaradását tekintik nem-kommunikációnak, titoknak. A korábban nyilvános tartalmakat utóbb védelmébe veheti a titoktartás, miközben ez a tendencia megfordítva még inkább igaz: ami korábban titok volt, az

²⁷ ANGAL 1908, 11.

²⁸ ANGAL 1908, 13. Érdemes megjegyezni, hogy Angyal Pál alapvetően büntetőjogtudományi munkásságát egészében jellemző elméleti problémaérzékenysége semmiképpen nem jellemezhető a Szabó Imre által megfogalmazott vádakkal, miszerint „a tétéles jog tudománya a fejlődésnek ebben a szakaszában már megelégedhetett a fennállónak a dogmatikus értelmezésével”, illetve hogy „a jogbölcséletnek, mint sajátos szakjogbölcsületnek, csak a „büntetőjog elméleti igazolását kellett szolgálnia”. SZABÓ Imre: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955. 325. o.

²⁹ Lásd: NIKOLOV, Elit: A titok. A kommunikáció ellentéte. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1987. 5. o.

³⁰ Az oktatáspolitikával, attribúcióval foglalkozó szakirodalom egyöntetű megállapítása, hogy a megmagyarázhatatlanság, az érthetlenség ugyanolyan kellemetlen és zavaró, mint amikor értékeinkben bizonytalanodunk el. Lásd: HEWSTONE, M. – ANTAKI, Ch: Az attribúcióelmélet és a társas viselkedés magyarázatai. In: CODOL, J.-P. – HEWSTONE, M. – STROEBE, W. – STEPHENSON, G. M. (szerk.): Szociálpszichológia – európai szemszögből. KJK, 1995. 130-161. o.

²³ SIMMEL 1973, 336-337.

²⁴ SIMMEL 1973, 342.

²⁵ ANGAL 1908, 7-8.

²⁶ ANGAL 1908, 7-8.

később már nélkülözheti e védelmet. Nem véletlen, hogy Habermas éppen az abszolút államiság árkánium-gyakorlata történelmi meghaladottságából vezeti le a társadalmi nyilvánosság kialakulásának XVIII. századi jelentőségét: „Az állami árkániumok apologetikus irodalma azokat az eszközöket említi, amelyeknek segítségével az uralkodó képes megőrizni szuverenitását, a jura imperii-t – éppen az arcania imperii, a titkos praktikáknak a Machiavelli által bevezetett egész katalógusa az, amelynek biztosítani kell az uralom megtartását az éretlen nép felett.”³¹ Ezért a polgári közösségek megerősödésével az árkánium gyakorlatát egyre inkább a publicitás elve váltja fel. De miközben a közös ügyek nyilvánossága egyre magától értetődőbbé válik, ugyanakkor a társadalmiság másik pólusán a magánszférában az autonóm titkok védelmének tendenciája erősödik fel: „a nyilvános egyre nyilvánosabb, a privát pedig egyre inkább priváttá válik”.³²

Titok és nyilvánosság

Habermas szerint „a polgári nyilvánosság az általános hozzáférés elvével áll vagy bukik. Olyan nyilvánosság, amelyből körülhatárolható csoportok eo ipso ki vannak zárva, nemcsak tökéletlen, hanem egyáltalán nem is nyilvánosság”.³³ Megállapítását a következőképpen értelmezhetjük:

1. Az általános hozzáférhetőségnek vannak „külső”, „objektív”, az egyes emberektől független körülményei. A társadalom minden tagjának – legalábbis elvileg – kell, hogy legyen lehetősége arra, hogy véleményével a közönséghez forduljon, illetve a többiek nyilvánosságnak szánt véleményét megismerje. Erre elvi garanciát a jog adhat (ti. származásra, nemre stb. tekintet nélkül mindenkinek jogában áll a hangját hallatni), gyakorlati lehetőséget pedig a nyilvánosság „intézményrendszere”. Ez azt jelenti, hogy a társadalomban az informálódásnak és véleménynyilvánításnak különböző gyakorlati lehetőségei vannak: mindenki számára „kéznél vannak” az újságok, pódiumok. A sajtó fórumai – korábban pedig a kávéházak, irodalmi társaságok – azok a „helyek”, amelyek teret adtak/adnak a köz dolgairól való ítéletalkotásnak. Sőt, ennél többet is jelentenek: megadják a vélemények nyilvánosságkontextusát. Így a köz számára elmondott vélemény már pusztán azért, hogy nyilvános helyen hangzik el, a közre tartozónak minősül.

2. Elvileg mindenki birtokában van a nyilvánosságban való részvételhez szükséges képességnek. Az érvelőképesség, a racionális gondolkodás antropológiai (nem pedig osztály vagy rendi) tulajdonság; „Annak a válaszfalnak a megszüntetésével, amely a reprezentatív nyilvánosságban a laikusokat a beavatottaktól elválasztotta, elvileg érvényüket veszítették a speciális illetékességek, akár öröklött, akár szerzett, akár szociális, akár kulturális illetékességek lettek is legyen”.³⁴ A nyilvánosságban való részvételhez ugyanis elegendő a józan ész. Az illetékesség a normalitáshoz van kötve. Aki egy korszak uralkodó definíciója értelmében beszámítható (ilyen beszámíthatósági kritérium a legtöbb társadalomban például a felnőtttség, az írás és olvasás képessége), az részt vehet a nyilvánosságban.

³¹ HABERMAS, Jürgen.: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Gondolat, 1971. 80. o.

³² SIMMEL 1973, 343.

³³ HABERMAS 1971, 126.

³⁴ HABERMAS 1971, 65.

Habermas természetesen jelzi, hogy az emberek felkészültségei közötti különbségek nem szűntek meg a feudalizmussal, azaz továbbra is vannak laikusok és nem laikusok, ami viszont erősen befolyásolja az érvelőképesség társadalmi eloszlását, de ez az egyenlőtlenség nem „rögzíthető”, nem válhat tartós kiváltságok alapjává; a differenciák a felvilágosodás folyamatában kiegyenlítődnek. Immáron a laikusok a tudással állnak szemben, ez viszont – ellentétben a feudális kiváltsággal – általánosan hozzáférhető mindenki számára: aki hajlandó tanulni, birtokba veheti. „Mivel a vitában először fel kell deríteni az igaz ítéletet, ez az igazság folyamatként, nevezetesen a felvilágosodás folyamataként jelenik meg. Ebben a közönség bizonyos részei előrehaladottabbak lehetnek, mint mások. Ezért a közönség, ha nem is tud kiváltságosokról, elismeri a szakembereket. Ők nevelhetik és kell is, hogy neveljék a közönséget, de csak amíg érvekkel képesek meggyőzni, s amíg jobb érvekkel nem fogják őket magukat is oktatni”.³⁵

A racionalitás alkotja tehát az információhoz való általános hozzáférhetőség mellett a nyilvánosság második pillérét. A nyilvánosság a vélemények érvelő kifejtése során konstituálódik, folyamat: a felvilágosodás folyamata, amelyben a racionalitás a különböző rétegek, érdekcsoportok megnyilvánulásainak „közös homlokzata”; az az általános egyenérték, amely lehetővé teszi a vélemények érvelési értékükön való cseréjét.

3. A nyilvánosság harmadik eleme tartalmi minőségnek tűnik. Habermas hosszasan elemzi könyvében a „magán” és a „köz” szétválásának folyamatát, ezen belül a fő hangsúlyt strukturális széttagolódásukra teszi. E folyamatnak mintegy végeredménye a polgári nyilvánosság. Az analízis iránya – mint ahogy már könyvének címe is jelzi – nem magának a nyilvánosságnak a leírása, mint inkább strukturális helyének a kijelölése. Ebből következően folytonosan szem előtt kell tartania a társadalom egészét, hogy beszélni tudjon szűkebben vett témájáról. „A polgári nyilvánosság az állam és a társadalom közötti feszültségi térben bontakozik ki” – írja.³⁶

A polgári nyilvánosság az állam és a társadalom közötti feszültségi térben bontakozik ki és bizonyos embereknek, csoportoknak hatalmában áll ezt a határt ellenőrizni, a közre tartozó dolgok egy részét nem-nyilvánosnak minősíteni. A titok tehát az a bizonytalan határövezet, amely a nyilvános és a nem-nyilvános között húzódik. Titok éppen azért lehetséges, mert létezik a dolgoknak egy „előzetes”, közmegegyezően alapuló besorolása a köz és a magán osztályába; csak az az ügy minősülhet titoknak, amely természete szerint a nyilvánosságra tartozó. Így a titok fogalmát nem az ügy tartalmi, hanem hatalmi aspektusával definiálhatjuk. Habermasnál a nyilvánosság valamely ügy körüli vita; a fenti elképzelés szerint viszont az ügyek körüli hatalmi küzdelemről van szó, amely elsősorban az elrejtés és a leplezés kategóriáival értelmezhető.

³⁵ HABERMAS 1971, 65.

³⁶ HABERMAS 1971, 204.

Habermas álláspontjával szemben felhozható az a kritika, hogy túlságosan leszűkíti a nyilvánosság fogalmát.³⁷ A titoknak és a nyilvánosságnak ugyanis nem csak hatalmi (illetve az ezt értelmező: cselekvéseméleti), hanem erős ismeretelméleti aspektusa is van. A Kanti kérdést (ismernünk kell azokat a határokat, amelyeket a tudásnak nem szabad átlépnie³⁸) cselekvéseméleti szempontból a következőképpen lehet interpretálni: a hatalom a határ elismertetésére törekszik (meggyőz, elrejt, megakadályozza a leleplezést). Mások viszont éppen a hatalom gyengítése, illetve saját befolyásuk növelése érdekében az elrejtettet nyilvánosságra hozzák, átvilágítják a hatalmon lévők cselekedeteit, lelepleznek. Ezzel szemben a Kanti kérdés szerint meg kell kérdőjelezni a magától értetődő határokat, hiszen ez olyan új valóság felépítéséhez vezethet, amelyben a hatalom által fontosnak tartott határok akár el is veszíthetik a jelentőségüket. A *magán- és a közügyek tehát nem választhatók el végleges határokkal*, mivel egy dolognak éppen a nyilvánosságra kerülése, megvitatása által alakul ki valamilyen – nem ritkán vadonatúj – jelentése, amely átstrukturálhatja a köz és a magán viszonyt.

Habermasnál viszont a közre tartozó ügyek természetes, meg nem kérdőjelezett, „végleges” rendet alkotnak, és szerinte a nyilvánosság az ebbe a körbe tartozó ügyek körüli vitát jelenti. Politológiai szempontból az a kérdés, miként írja át folyamatosan a nyilvános és nem-nyilvános határait a hatalom. A konfliktus lényege az, hogy miközben a nyilvánosság hívei igyekeznek a „természetes” határokat helyreállítani és a közre tartozó ügyeket mindenáron a köz elé vinni, eközben a politikai hatalom ezeket – kisebb-nagyobb mértékben, de folyamatosan – titokban kívánja tartani. (Innen ered a „titok = rossz”, „nyilvánosság = jó” axióma.) Ebben az értelmezésben a titok és a nyilvánosság a viselkedési stratégiák összességéként interpretálódik, amely a nyilvános és nem-nyilvános határvonalának ellenőrzésére, módosítására irányul. Végso soron a hatalmi harcok döntenek el, hogy mi válik láthatóvá, s mi marad elrejtve. A hatalmon lévő csoport pedig annál erősebbé válik, minél többet sikerül eltitkolnia.

Titok – negatív kommunikáció

A konfliktusok kialakulása, megléte nem függ mindenkor a negatív kommunikáció kialakulásától, az viszont igaz, hogy a titok mindenkor implikálja a konfliktus reális vagy potenciális formáját. A titokviszony két alanya – a titoktartó és az attribúciós kényszertől motivált szereplők – ellenfélként lépnek fel egy olyan konfliktusban, amelynek célja a kommunikációs folyamat megakadályozását előidéző feltételek fenntartása/megszüntetése. A titok megőrzése az egyik fél, felfedése pedig a másik fél javára dönti el a konfliktust. Tovább bonyolíthatja a konfliktus formáinak leírását az olyan helyzet, amikor a titok és az igazság kapcsolatában mutatkozik teljes konzisztencia. Operatív játszmák – a manipuláció irányába mutató – gyakori módszere, amikor az dekomunikátor hamis ismeretek elterjedését igyekszik minden

eszközzel megakadályozni, miközben a titokkutató éppen ezeket az információkat akarja minden áron megszerezni.³⁹

Az egyes titoktípusok kialakítása során nem elégséges egyszerűen a negatív kommunikáció logikája mentén a kommunikációs típusok negációját kialakítani. Lasswell klasszikus 1948-es kommunikációs modellje – „*egy kommunikációs aktust akkor tudunk helyesen leírni, ha válaszolunk a következő kérdésekre: ki mit mond, milyen csatornán keresztül, kinek, milyen hatással*”⁴⁰ – ebben az esetben csak arra alkalmas, hogy kérdéssé tegye a kommunikációs folyamat néhány elemét a titok tipizálása során. Nem-kommunikáció szempontjából ugyanis indifferens a médium („milyen csatornán”) figyelembevétel, de a többi eleme sem azonos súllyal szerepel a titokviszonyban. A hagyományosan kialakult titoktípusok elsődleges elemei a közlő és az üzenet milyensége, és csupán másodlagosan csatlakoznak ehhez a befogadó, valamint a hatás mozzanatai. Amikor a hadititok, államtitok, gazdasági vagy tudományos titok megkülönböztetéssel él a szakirodalom, első látásra is szembetűnő, hogy a nem-kommunikált információ tartalmára tekintettel történik a csoportosításuk. Ugyanakkor ez elválaszthatatlan a nem-közlő szubjektumától, hiszen a társadalmi-hatalmi munkamegosztás szerkezetében pontosan meghatározható státuszokhoz kapcsolódnak az információk meghatározott körei. Így a titokgazda minősége elválaszthatatlan a titoktartalom típusától. A befogadó személy vagy csoport abból a szempontból kapcsolódhat fontos elemként a tipizációhoz, hogy választ ad a kommunikációból kizárt személy, csoport(ok) partikuláritásának terjedelmére.⁴¹ Végül pedig a nem-kommunikációs folyamat hatékonysága nem csupán a titokgazda információ-visszatartási teljesítményének a függvénye, de fontos

³⁹ Gyakran idézett hírszerzői példája ennek Coventry bombázása a második világháborúban. A történet szerint az angolok, mivel megfejtették a Luftwaffe „Enigma” rejtjelező gépének kódjait, napokkal a támadás előtt már tudták, hogy a német légiő 1940. november 14-én bombázni fogja a várost. Churchill azonban úgy döntött, hogy a város kiürítése vagy egy jelentősebb légvédelmi erő összevonása nyilvánvalóvá tenné a németek számára, hogy rejtjelrendszerük már nem biztonságos. Így különleges óvintézkedés nem történt, a városközpont megsemmisült, s több száz ember esett a német bombázások áldozatává. A coventryzálás ilyen leírását cáfolta ugyan HINSLEY, F. H.: *British Intelligence in the Second World War*. Cambridge University Press, 1993. művében, de a történet makacsul tartja magát. Lásd: MESZERICs Tamás: „Tudom, hogy tudod, hogy tudom...” – a hidegháború hírszerző sztárjai. *Replika*, 2000/41-42., 99. o.

Rádásul távközlés-történeti szempontból ugyanennek a helyzetnek a magyarázatát akként prezentálja az irodalom, hogy bár „*az angliai csata idején a RAF (Royal Air Force) rádiószolgálat a felderítette és sikeresen zavarta a németek 'Kickbein' fedőnevű rádióirányító rendszerét, amely az éjszakai bombázó-kötélékeket vezette Anglia fölé*”, mégis „*a működő zavarás ellenére a német bombázók földig rombolták Coventry belvárosát és hetekre megbénították a külvárosi ipartelepét.*” BALÁs B. Dénes: *Rádiózavarás Magyarországon (1950-1979)*. Rádiótechnika évkönyve, Rádióvilág, 2002. 170. o. Lásd még: LONGMATE, Norman: *Air Raid. The Bombing of Coventry*, 1940. Hutchinson, 1976.

⁴⁰ LASSWELL, Harold: *Language of Politics. Studies in Quantitative Semantic*. M.I.T. Press, 1949.; LASSWELL, Harold: A hatalom nyelve. In: SZABÓ Márton – Kiss Balázs – BODA Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, 2000.

⁴¹ Tulajdonképpen a „kommunikatív jelenség” illetve a „személyközi kommunikáció” megkülönböztetésének inverz felhasználásról van szó. Lásd: BÉRES István – HORÁNYI Özséb: A társadalmi kommunikáció fontosabb színterei. In: BÉRES István – HORÁNYI Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Egyetemi tankönyv, Osiris, 1999. 57-64. o.

³⁷ BECSKEHÁZI Attila – KUCZI Tibor: A nyilvánosságról. Volt-e nyilvánosság az elmúlt évtizedek Magyarországon? *Szociológiai Szemle*, 1992/4., 39-51. o.

³⁸ A tiszta ész transzcendentális föladatairól, amennyiben azokat okvetlenül meg kell oldani. In: KANT, Immanuel: *A tiszta ész kritikája*. Akadémia, 1981. 316. o.

mutatója ennek az is, hogy generálhat-e az információs vákuum kitöltésére olyan spontán kommunikációs folyamatokat, mint pl. az álhírek, rémhírek.⁴²

Történetileg és funkcionálisan a hatalmi viszonyok szereplői körében keletkező és jellemzően politikai tartalmat hordozó információk állnak a mindenkorititoktípusok képzeletbeli hierarchiájának a csúcán. Amikor az első közösségek, államok történetében megfogalmazódott az igény, hogy titkaikat – egzisztenciájuk védelmében – megőrizték, máris megjelentek az ellenérdekeltek személyek, csoportok, akik ezeket a titkokat éppen meg akarták szerezni. Ezért a mindenkorit hatalmi struktúra igen korán kijelölte azokat a hierarchikus pozíciókat, amelyekhez a saját titkok megvédésének, illetve mások titkai megszerzésének a funkciói kapcsolódtak. A titkokkal való rendelkezés vagy az azoktól való megfosztottság mindenkor státuszkijelölő funkcióval rendelkezik: a hierarchiában az lesz valamely személy autoritásának és privilégiumainak mércéje, hogy az államtitkok mekkora hányadának van birtokában. Aki viszont nem részesedik a titkokból, annak nincs lehetősége a hatalom gyakorlásában részt venni.⁴³

Bár a titok/nyilvánosság társadalomtörténelmi cezúráját – a fenti Habermas-i értelmezés mentén – a premodernitás/modernitás mentén húzhatjuk meg, mégis úgy tűnik, hogy a hatalmi struktúra egy szereplője mintha érzékletlenebb lenne erre az egyre erőteljesebb nyitottságra. A mindenkorit állami-politikai intézményrendszer kemény hatalmi magját képező titkosszolgálati struktúra és tevékenység korokon átívelően inerciálisnak mutatkozik a társadalmi környezetében lezajló változásokkal szemben. Mindennek nem cáfolata ezen intézmények tevékenységének és az általuk alkalmazott módszereknek lassanként egyre nyilvánosabb normatív szabályozottsága, illetve ellenőrzésük fokozatosan magasabb szintre emelése. A tradicionális titkos intézmények a modern társadalomszervezési elvek racionális-legitim uralmi formáihoz szinte változatlan módon képesek alkalmazkodni, elsősorban erős kohéziós tulajdonságuk, illetve feladataik, valamint eszközeik, technikáik kontinuitása folytán.⁴⁴ Ha a hatalom racionalizálódik, a titok is racionálissá válhat – tapasztalhatjuk már Machiavellinél is. Nála a titok már a hatalom gyakorlatának elválaszthatatlan, a folyamat egészében állandóan működő módozata. A Fejedelem szerzője nem

⁴² Lásd: HANN Endre: Egy rémhír nyomában. Esettanulmány. Belső kiadvány. *Tömegkommunikációs Kutatóközpont*. 1976/12. 39-43. o. Lásd még: KREKÓ Péter: *Tömegparanoia: az összeesküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája*. Athenaeum, 2018.

⁴³ ENZENSBERGER, Hans Magnus: Az átlátás elméletéhez. *Mozgó Világ*, 1982/1. 125. o. Lásd még: SCHWEITZER, Shane – RUTAN, Rachel L. – WAYTZ, Adam: The relationship between power and secrecy. *Journal of Experimental Social Psychology*, 2022/100.

⁴⁴ Ennek az alkalmazkodóképességnek individuális archetípusa Joseph Fouché. Zweig írja könyve előszavában írja, hogy Fouché figurájára Balzac hívta fel a figyelmét, aki szerint a politikus „Bonaparténál is nagyobb hatalmat gyűjtött össze kezébe az emberek fölött”. Zweiget tehát érdekelni kezdte a „zseniális kaméleon”, aki pályafutását szerzetesrendbeli tanítóként kezdte, de két év múlva, 1792-ben, már templomokat fosztogatott, aki a nép képviselőjeként rábólintott XVI. Lajos kivégzésére, majd pár évvel később milliommós lett, és a császár kegyelméből Otranto hercege. Szolgáltá-elárulta Napóleont, egyengette a restauráció útját, ám a Bourbonok visszatérése után bele kellett törődnie, hogy újra szürke kisember, amilyen volt fiatal korában. ZWEIF, Stefan: *A rendőrmíniszter. Fouché élete*. Európa, Bp., 2006. Lásd még: FOUCHÉ, J.: *Emlékiratok*. Kossuth, 2021.

egyszerűen a nyers titkot, hanem a szerkezetéhez kapcsolódó „félrevezető látszatok” fontosságát is hangsúlyozza. Megfogalmazásában: „Az embereknek úgy kell ártani, hogy ne lehessen félni a bosszútól.”⁴⁵ Nála – és a későbbiekben még inkább – a titok már szinte a nyilvánosságba burkolódik, hiszen a félrevezető látszatok egyrészt alkalmasak arra, hogy megszűrjék az információt, másrészt ezek minőségileg más – a valóságtól eltérő – lehetőséget nyújtanak a jelenségek értelmezésére, harmadsorban pedig mindezek a nyilvánosság atomizáltságát eredményezik. Ugyanakkor a titkosszolgálatok mégoly változatlanok és állandónak tűnő karaktere önmagában nem teszi lehetővé a titok dinamikájának olyan irányú kiterjedését, amely mintegy „visszafoglalná” a nyilvános szféra autonómiáját.⁴⁶ Még ha aktuális politikai-hatalmi törekvések átmenetileg képesek is erre, a nyilvánosság demokratikus alapértékei tendenciaszerűen más irányt jelölnek ki kettejük viszonyának.

Titok – tudáselmélet

A mindenkorit objektív megismerésnek Bloor megfogalmazásában a következő kritériumoknak kell eleget tenni:⁴⁷

1. Kauzális, azaz azon feltételek iránt érdeklődik, amelyek a vélekedéseket [beliefs] és a tudás állapotait létrehozzák.
2. Pártatlan (imparciális) az igazság és a hamisság, a racionalitás és az irracionalitás, a siker vagy a bukás tekintetében.
3. Magyarázataink stílusa szimmetrikus. Ugyanolyan típusú okok magyarázzák mondjuk az igaz és a hamis vélekedéseket.
4. Reflexív. Kell, hogy magyarázó sémái elvileg alkalmazhatók legyenek magára a tudományra is. A szimmetria követelményéhez hasonlóan ez is válasz az általános magyarázatok keresésének igényére.

Amennyiben e négy feltételt a titok-jelenség feltárására irányuló valamely kognitív folyamat ismérveinek tekintenénk, máris olyan paradoxonnal találunk magunkat szemben, amely mintha eleve kizárná ezen objektum bármiféle ismeretelméleti megközelítését. Ha ugyanis a titok jelensége maga is a valóság része (természetesen az), akkor ennek megismerése nem más, mint a titok feltárásának, azaz *titoktalanításának* a folyamata. Ennek a procedúrának az eredményeként viszont maga a kutatás tárgya semmisülne meg a vizsgálódás számára, azaz egyáltalán nem azt ismernénk meg, mint amire a kutatás célja eredetileg irányult. Ugyanakkor, ha mégis megismerhető a valóság titokként létező szegmense (szintén feltételezhető), úgy éppen ennek természeténél fogva enigmatikus jellege kérdőjelezhető meg. Profánabbul: csak az a titok, ami nem ismerhető meg – a contrario, ami megismerhető, az maga nem is lehet titok. „Az elnevezés ugyan megvolna: titok, ugye, de a probléma a továbbiakban van, mert ami titok, bizonyos értelemben nincsen, hogy pontosabban értsék, hogy mi az, ami nincsen, megpróbálom körülírni, vagyis inkább

⁴⁵ MACHIAVELLI, Niccolo: A fejedelem. In: *Machiavelli művei I*. Európa, 1978. 58. o.

⁴⁶ Ezen álláspont bővebb kifejtésére lásd: KIRÁLY István: A titok és kategoriális szerkezete. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1986/1-2. 80-81. o.; átdolgozott formában: KIRÁLY István: *Határ – hallgatás – titok*. Komp-Press, 1996. 134. o.

⁴⁷ BLOOR, David: *Sociology of (scientific) knowledge*, Bynum 1981. In: FEHÉR Márta: A tudásszociológia mint tudományelmélet. *Janus*, 1986. ősz. 36. o.

*célozgatok rá, de nagyon vigyázok, hogy még véletlenül se találjam el, mert akkor vége... Mert az, ami nincsen, éppen azáltal van, hogy nem lehet meghatározni, nem lehet leírni, megtudni, hogy micsoda, mert ha a meghatározás jó és használható, azaz pontosan leírja és elkülöníti a tárgyat, az abban a minutumban megszűnik létezni. Különös és bosszantó probléma.*⁴⁸ Anélkül azonban, hogy relativizálható lenne a kérdés, annyi máris megelőlegezhető, hogy a valóság mindenkori objektumára – a titkok társadalmi kritériumaira – irányuló gnoszeológiai érdeklődés sohasem azonosítható *in concreto* formáinak vizsgálatával. E két dimenzió olyannyira nem azonos, hogy ismeretelméleti vonatkozásait tekintve mindenekelőtt a titokviszony szubjektumainak – a titok birtokosa és a titok intencionális megismerője – konfliktusos tudati viszonyait kell megérteni ahhoz, hogy e nagyrészt pszichológiai jelenség lényegének meghatározásához közelebb kerülhessünk.

A tudáselmélet igen korai felismerése, hogy maga a gondolkodás folyamata nem gondolkodhat saját magáról.⁴⁹ Ezért, amikor tudatunkról gondolkodunk, tulajdonképpen az aktuális gondolkodás valamilyen külső jelét vizsgáljuk, a valóság befogadásával azonos jelenségről gondolkodunk, vagy pedig olyan aktivitásról van szó, amely saját maga teremti meg objektumát. Mindkét esetben valami olyasmire gondolunk, ami létezik vagy pedig létezett, azaz éppen folyó gondolatunk külső jele – azaz mint az anyag sajátosságára gondolunk rá, mint két objektum közötti sajátos kapcsolatra, mint annak eredményére stb. A tudat ilyen esetben a reflexió reálisan létező folyamatára irányul, és a kérdés feltevésekor a válasz mindig ugyanaz marad. Így „a tudat a tudatért”, „a valóság reflexiójának a tudata” képét ölti az emberekben, ezért „az önmagát érzékelő tudat tudata” jelenség annak ismétlődése, hogy a gondolat objektuma – a reflexió – egy további megfontolással gazdagodott. Tehát a tudat valamely konkrét megnyilvánulására vonatkozó egyetlen gondolatunk sem más, mint a valóságnak bennünk tükröződő valamelyik oldalával kapcsolatos gondolat, bármilyen messze került is elvonatkoztatásában a valóság konkrét formáitól.⁵⁰ Éppen a tudat ezen természetével magyarázható az a tény is, hogy megismerve a gondolat rejtett, titkolt állapotait, megismerhetjük magukat az eseményeket, jelenségeket, kapcsolatokat és viszonyokat, amelyeket ezek az állapotok tükröznek.

A „másik tudat” megismerhetősége

A válasz arra a kérdésre: „Hogyan ismerjük meg mások tudatát?”, mint a titok lényegi ismérveire való közelítés – sokkal nehezebb. Az erre való válasz magában is olyan

⁴⁸ CSÁNYI Vilmos: *Alibi hat hónapra – 7. Titok*. Alibi Kiadó, 2005. 284. o.

⁴⁹ PLÉH Csaba: A szimbólumfeldolgozó gondolkodásmód és a szimbólumfogalom változatai/változásai. In: KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk”: A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris-Századvég, 1995. 149. o.

⁵⁰ Azon megállapításnak, miszerint a titok kizárólag az emberi tudat tulajdonsága, egyre több kritikusa akad. Etológusok a főemlősök kommunikációját vizsgálva hajlanak arra, hogy „a kommunikációs jelek nemcsak arra használhatóak, hogy az állat belső állapotáról tudósítsanak és így segítsenek a csoportban vagy a páros kapcsolatokban a viselkedést összehangolni”, de az információ megőrzésére, „racionális titokkezelésre”: „a jelzéseket küldő manipulálni szeretné a jelzéseket felfogó társát, és ha érdekében áll, akkor hamis jelzéseket ad, hogy a társa félrevezetésével előnyökhöz jusson.” Dawkins, R. és Krebs, J. R. 1978-as vizsgálati eredményeit ismerteti CSÁNYI Vilmos: *Az emberi természet. Humánétológia*. Vince, 1999. 83. o.

kérdések sorozatát feltételezi, amelyeknek gondolati kiterjedése a tudás különböző területeire hatol be. Minden más folyamathoz hasonlóan a tudatnak is van saját léte.⁵¹ Ez a lét pedig nem létezhet a többi folyamattól elszigetelten és a velük való kölcsönös viszonyon kívül. A megfigyelő természetesen tévesen ítélheti meg különböző megnyilvánulásait, esetleg nem látja bennük azt a lelki állapotot, amit azok közvetlenül kifejeznek. De minden alkalommal, amikor megismerjük a tudat egyik vagy másik állapotát, mindig valamilyen külső megnyilvánulásából szerzünk tudomást róla, olyanból, amely az emberi érzékszervek és értelem számára elérhető. A tudatnak, mint reflexiónak a sajátossága nem teszi lehetővé, hogy közvetlenül megfigyeljük. De bármennyire sajátos is adott esetben a tanulmányozás objektuma, a megismerési aktus itt is valami külsőnek a befogadásával kezdődik, valami olyasmivel, ami érzékszerveink számára hozzáférhető.

Az ember viselkedése és közvetlen cselekvése a szellemi megnyilvánulások egyéb területeihez tartozik. Ezek a belső állapot közvetlen folytatásaként jelentkeznek. A gesztusok, a grimaszok, még a váratlan közlés esetén előálló, alig észrevehető rezdülések is gyakran sokkal pontosabban fejezik ki a beszélgető partner belső érzéseit, mint maga a beszélgetés vagy annak őszintesége. Ugyanakkor triviális lenne azt mondani, hogy a nyílt cselekedet világosabb formában fejezi ki a tudat állapotának megfelelő momentumokat.⁵²

A tudat megnyilvánulásának legtipikusabb formáját azonban azok a különféle eszközök jelentik, amelyeket kimondottan az emberek közötti kommunikáció céljából hoztak létre. A nyelv, mint jelek egységes rendszere, az írásbeliség különböző formái, a nem írásos jelek, az ábrázolások számtalan rendszere, a művészeti alkotások és a kommunikáció minden más eszköze a legteljesebb mértékben magában hordja az emberi gondolatokat és érzéseket, gazdagítja a társadalmi tudatot, és ezáltal annak dimenziójaként szerepel.

A kommunikáció mesterséges eszközeit sok ember az emberek közötti kommunikáció egyetlen területeként értékeli. A valóságban azonban ezt a funkciót a tudat összes külső megnyilvánulása teljesíti abban az esetben, ha a többi ember is elsajátította azokat. E megnyilvánulások közül egyesek (az emberi munka termékei, a cselekedetek és a viselkedés) természetesek, mások mesterségesek. A szellemi viszonyok szférájában azonban egyformán a tudat kölcsönös megismerésére alkalmas eszközök szerepét töltik be. Mert szándékosan vagy véletlenül, de éppen a tudat külső megnyilvánulásai teszik lehetővé az egyének között a kommunikációnak nevezett kapcsolatot, amely bizonyos értelemben az emberi társulások fennmaradásának egyik alapvető feltétele.

Minden kommunikációs kapcsolat tehát a reflexiók speciális aktusaként valósítható meg, és nem szellemi állapotok „cseréjeként”. A kommunikációs eszköz semmilyen tudatállapotot nem visz be a kommunikáció folyamatába, csak újratermeli azokat a befogadaskor az ember érzékszervével; struktúrájával, formájával stb. Ha ez nem így lenne, akkor a kultúra története a kommunikációk végtelen láncolata lenne, amelyek

⁵¹ CLARK, A.: *A megismerés építőkövei*. Osiris, 1996. 76-81. o.

⁵² Lásd: BIRKENBIHL, Vera F.: *Testbeszéd. A testbeszéd megértése*. Trivium, 2001. 232. o.

közül egyeseknél csökken az intellektuális kapacitás, másoknál pedig ellenkezőleg – a tudat elsajátított és növekvő megnyilvánulásainak megfelelően – nő. Ebből a szempontból a kommunikáció olyan folyamat, amelyben a gondolkodás közös objektuma jön létre, s ez a tudatok közös állapotát is jelenti. A receptor befogadja az anyagi objektumot, ami egy másik anyagi objektumra irányítja, miközben újra átéli azt, amit más tudatállapotok már átéltek. Még azokban az esetekben is, amikor az ember egy másik ember tudatáról gondolkodik, csupán ama tudat objektumáról gondolkodik. A tudatért való tudat tehát mindig valami külsőről, tőle függetlenről való tudat. A kommunikáció és a tudati reflexió között nemcsak szoros kapcsolat áll fenn, de kölcsönös alárendeltség is, aminek során a kommunikáció a reflexió egyik fajtájaként jelentkezik és csak e határokon belül – a reflexióban – találhatja meg igazi magyarázatát.

Arra a kérdésre tehát, hogy hogyan ismerhetjük meg mások tudatát, legegyszerűbben úgy lehet válaszolni, hogy a másokban gondolatokat és érzéseket életre keltő objektummal létrehozott kölcsönös viszonyok reprodukálásával.⁵³ Feltételezhető, hogy ez a második jelzőrendszer működésével történik, vagy pedig valamilyen kép segítségével magunkban reprodukálunk egy másik egyén által véghezvitthez közelálló reflexív folyamatot. Még hozzá éppenhogy csak közelállót, mivel a reflexió aktusának abszolút megismerése lehetetlen. Az emberi tudat állapota, mint az objektum és a szubjektum közötti kölcsönhatások eredménye vagy funkciója, sohasem ismételhető meg. Még a saját emlékezetünkben sem tudjuk soha abszolút hitelességgel rekonstruálni a már átélt érzéseket.

Bizonyossággal megjósolható, hogy az idegen tudat megismerése teljességében sohasem lesz elérhető még a legtekélyesebb eszközökkel sem. Ezt a célt az ember mindig csak megközelítőleg, bizonyos fokú teljességgel éri el. A befektetett erőfeszítések eredményeivel való elégedettség határait az érdeklődés gyakorlati szükségletei határozzák meg. Mivel az idegen pszichikai állapotokkal való teljes azonosulás gyakorlatilag elérhetetlen, a titok helye nem az idegen tudat megismerési fokától függ, noha felkutatásához bizonyos fokú teljességet kell elérni az elképzelt dolgok logikai rekonstrukciójában. „A titok szférái az emberi tudat meg nem nyilatkozott folyamatai.”⁵⁴ A tudatnak tehát vannak olyan állapotai, amelyek soha, semmilyen formában nem nyilvánulnak meg, abszolúte rejtettek a többi gondolkodó lény számára. A fő kérdés az, vajon létezik-e abszolúte zárt tudat, amely rejtve maradhat akkor is, ha az érdeklődés rá irányul, vajon vannak az emberi tudatnak olyan formái, amelyek egyáltalán nem manifesztálódnak, nem elérhetők a többi ember számára? Az emberi tudatnak, mint tudati reflexiónak a lényege és különösen társadalmi jellege elvileg kizárja ezt a lehetőséget. Funkciója szerint az emberi agy közvetítést jelent ebben az információs folyamatban, tehát a kapott információt mindig követi annak átadása vagy továbbküldése. Az emberi tudat funkcionális természete tehát elvileg zárja ki az eszmék, fogalmak és érzelmek céltalan hermetizálását.⁵⁵

⁵³ PLÉH Csaba: Szociális modellek és a megismeréskutatás. *Pszichológia*, 1996/3. 209-235. o.

⁵⁴ V. KIRÁLY István: Karl Jaspers Nyugat és Kelet között: álmódszertani bevezető. *Valóság*, 1991/6., 31. o.

⁵⁵ V. KIRÁLY 1991, 43.

A meg nem nyilvánuló tudatot tehát csak, mint az ember szellemi aktivitásának pillanatnyi vagy ideiglenes állapotát kell vizsgálni. A tudat egy nyitott rendszer funkciója, *abszolút rejtett tudat sohasem létezhet*, kivéve, amikor funkciója biológiailag nem működik. Következésképpen, ha a titkot a rejtett tudattal azonosítjuk, azt a következtetést kell levonnunk, hogy abszolút titok nem létezik és nem is létezhet. Ez a jelenség ellentmond a tudat funkcionális természetének és magának az emberi létnek. Ez pedig többek között azt jelenti, hogy azokban az esetekben, amikor az ember szándékosan rejtegeti a tudatát, az emberi szellem és viselkedés ideiglenes állapotával van dolgunk.⁵⁶

A titok konfliktusos viszony

Titok – verseny

A titok – a fentiekből következően – az *általánosítást tagadó és az általánosításra törekvő* tudat között helyezkedik el. Ezért a titok funkcióját csak két, e téren állandóan cselekvő személy által megszemélyesített szempontból kiindulva lehet megközelíteni – a rejtett tudat hordozója és az azt feltárni igyekvő tudat hordozója szempontjából.

A titok megismerésére törekvő ember pozíciója megismerő pozíció. Feltételezett valamilyen titok létezése, s ő igyekszik igazolni vagy megcáfolni ezt a feltevést. Ha az nem igazolódik be, a megismerési folyamat megszűnik. Ellenőriztünk egy feltevést, s ezzel a látókörben bizonyos mértékig felszámoltuk a bizonytalanságot. A megismerés feladatát végrehajtottuk, de nem derítettük fel a titkot, mivel ilyen nem is létezett, csupán egy információhiányt számoltunk fel.

Ha azonban a feltevés beigazolódik, a titkot kereső erőfeszítései más jelleget öltenek. Rögtön a titoknak nevezett jelenség ismerveinek megismerésére irányulnak. Már nem ellenőrzi, hogy érdeklődésének objektuma létezik-e vagy sem. A megismerés egy sajátos folyamatába lépve tanulmányozásba kezd, aminek célja már nemcsak valaminek a megismerése, hanem annak, mint ténynek a felszámolása is. A megismerő igyekszik leírni az objektumot, és leírva azt, mind a megismerés objektumaként, mind pedig általában objektumként megsemmisíteni. Az idegen titok, amint felfedeztünk, már a mi „titkunkká” is válik, s ezáltal már sem a mi titkunkként, sem pedig hordozójának titkaként nem létezik. A szellem rejtett állapotának hordozója ezzel ellentétes – megismerésellenes –, konfliktusos pozíciót képvisel.⁵⁷ Valamilyen ismeretet hordoz magában, és igyekszik elrejtetni azt a titok keresője elől. Ha sikerül, akkor megszüntetett egy megismerési aktust, a megismerésnek ellentmondó eszközökkel ellenállván. Ha pedig a rejtett szellemi állapot jelenlétét a többiek már felfedték, akkor a titoktartó igyekszik legalább az ismeret leírására

⁵⁶ Ezért is tanúsít az operatív pszichológia akkora jelentőséget az „első kihallgatásnak”. KERTÉSZ Imre: *A gyanúsított kihallgatásának lélektani kérdései*. Előadás. Rendőrtiszt Főiskola Állambiztonsági Szak. 1972. május 19. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 4.1. A-2073; továbbá: KERTÉSZ Imre: *A pszichológiai ismeretek szerepe a kihallgatási taktika meghatározásánál*. In.: KERTÉSZ Imre: *A kihallgatási taktika lélektani alapjai*. KJK, Bp., 1965. 13-22. o.

⁵⁷ CLARK 1996, 67.

irányuló erőfeszítéseket meghiúsítani. Mindkét esetben riválisként tevékenykedik, kétoldalú viszonyban – ami rejtegetés és keresés, megismerésre való törekvés és ezzel ellentétes, a megismerés korlátozására irányuló törekvés. Adott esetben olyan kölcsönhatás megy végbe, amelyet a játékelméletben „nulla eredményű játéknak” neveznek, vagyis, amit az egyik játékos veszít, azt nyeri a másik.⁵⁸

A veszteség és a nyereség azonban ebben az esetben relatív, és bizonyos vonatkozásban egészen sajátos minden más veszteséggel és nyereséggel szemben. A titkot őrző és kereső közötti rivalizálásban az absztrakció által is megfoghatatlan valami veszíthető is és nyerhető is. Sikeres keresés esetén a titok nem lesz a kereső tulajdona, hanem egyszerűen megszűnik. Tulajdonképpen azt lehetne mondani, hogy a titok felfedésével valamilyen ismeret mégis átkerült a riválishoz. Ezzel azonban a tudás sem lényegében, sem formájában nem változik. Az ismeret mindig ismeret marad, függetlenül attól, hogy titokban tartják, vagy sem. Az ugyanis nem titok.⁵⁹ A titok felfedésekor csupán az elterjedésének korlátozására irányuló erőfeszítés küszöbölhető ki. Funkcionális szempontból a titokjelenségben csak két, normális kommunikációs feltételek között ellentétes szándék összeütközése marad specifikus. Ebben az esetben a közlő és a befogadó teljes egészében felcserélik szerepüket. A normális kommunikációban a befogadó passzív marad, s a közlő az aktív fél, egyrészt, mint az információ forrása, másrészt, mint a kommunikáció kezdeményezője. A titoknak nevezett kommunikációban a két szerep lényegesen megváltozik. Mindkét fél olyat tesz, amit a normális kommunikáció körülményei között nem kellene tennie. A közlő fél szembeszegül a kommunikációval, ahelyett, hogy kezdeményezője lenne. Kommunikálóból dekomunikátorrá válik. A befogadó a közlő részéről ismert, de nem kívánatos címzettnek minősül. A befogadó sokszor maga keresi meg a módját annak, hogyan tudja meg azt, ami neki szól, de nem közlik vele. A kommunikáció eszközét is szándékosan korlátozzák, erőfeszítéseket téve arra, hogy egyáltalán ne legyen a kommunikáció eszköze. Minden a kommunikáció ellen irányul, annak ellenére, hogy a kommunikáció minden feltétele jelen van. Ebből következik, hogy a rejtegetés folyamata – amit titoknak nevezünk – nem csupán a kommunikáció hiányát jelenti, hanem az ismeretek aktív és tudatos visszatartását – a titok formájában – egy reális vagy potenciális érdeklődéssel szemben.⁶⁰

A szellemi állapot rejtegetése az esetek többségében a normális viselkedés megváltozását feltételezi, a másik „én” részéről megnyilvánuló érdeklődés esetén pedig – a kommunikációval szembeni aktív ellenállást is. Ezen esetek mindegyikében a hazugság különböző változatairól beszélünk. A hazugságot többnyire erkölcsi, vagy inkább erkölcstelen jelenségeként igyekeznek meghatározni.⁶¹ A morális viszonyokon kívül a politikában, a művészetben, sőt még a magába zárkózott „én” saját átéléseiben

is van hazugság.⁶² A logika a hazugságot a gondolkodás és a valóság közötti meg nem felelésként határozza meg. Az „objektum-szobjektum” viszonyban azonban nincs hazugság. Azonkívül magában a logikában is sok a nem igaz állítás, amelyek minden logicizmus ellenére sem minősíthetők hazugságnak. Hazugság-e például az ismert „hazudok” állítás?⁶³ Ráadásul a titok és a hazugság egyaránt megtévesztés, de van egy jelentős különbség: a titok (ha elmondják) igaz állítás (lenne), a hazugság azonban hamis állítás, félrevezetés. A kapcsolat alapja tehát a mindkettőre jellemző megtévesztés, illetve a titkolózás kommunikációs aktsa, amely hazugsághoz kapcsolódhat.⁶⁴

A hazugságban az állítás közlője ismeri az igazságot, vagy legalábbis annak valószínűségét, hogy állítása talán nem igaz, de kitartóan igyekszik félrevezetni a hallgatót. Ezzel igyekszik elvonni a figyelmét az igazságról, és ily módon elrejteni saját szellemi vagy lelki állapotát. Célja az, hogy megszüntessen egy nemkívánatos kommunikációs kapcsolatot, és mással helyettesítse azt. A pszichológiai és a gyakorlati körülmények néha a befogadót is aktívvá teszik. Attól függetlenül azonban, hogy ki az aktív és ki a passzív fél a kommunikációban, a hazugság mindig olyan viszony, amelyben *szándékosan eltitkolunk valamilyen ismeretet és szándékot*. A gondolatok és a szándékok rejtegetése pedig mindig egy nemkívánatos kommunikációs aktus megszüntetésére irányuló törekvés.⁶⁵

A félrevezetésnek, a csalásnak, az elhallgatásnak, a dezinformálásnak és a titok minden más lehetséges formájának ugyanez a lényege. Ebből a szempontból például a félreértés magunkba zárt és elképzelt kommunikációként képzelhető el, amelynél mi magunk torzítottuk el a tényeket; a félrevezetés – mesterien megvalósított hazugság; a csalás – a befogadó által nem várt eredmény; az elhallgatás – meg nem nyilatkozott hazugság, mert a befogadó maga végezte el, vagy gondolta ki azt, ami a közlő szándéka volt; a torzítás az adott kommunikációs aktus szándékos eltérítése a tárgytól; a dezinformáció – részben igaz, részben nem igaz kommunikáció. Minden egyes esetben egy kommunikációs folyamat megbontásával vagy megváltoztatásával állunk szemben, a kommunikáció kezdeményezőjének azzal a törekvéssel, hogy elrejtse szellemi állapotát. Ez pedig azt jelenti, hogy a titok nem egy különálló individuum állapota, hanem két, konfliktusos kölcsönhatás viszonyában lévő fél közötti aktív viszony. *„A tudatmanipulálás bonyolult dezinformációs folyamatot tételez fel, amely csak akkor érhet el akár csak részeredményeket is, ha a manipulálás ténye, a megvalósítás folyamatának belső összefüggései maximálisan titokban maradnak a célszemélyek és célcsoportok előtt. Részben ezért került a*

⁵⁸ SIMONOVITS András: Neumann János és a játékelmélet. *Természet világa*, 2003/3. 56. o.

⁵⁹ NIKOLOV 1987, 21.

⁶⁰ Ezért használja Bok az „őszintétlenséget” a „szándékolt hamisság” -gal azonos értelemben. Bok, Sissela: *A Hazugság. A köz- és magánélet választásai*. Gondolat, 1983. 404. o.

⁶¹ „Lehet-e elfogulatlanul igazat mondani a hazugságról? Az ember állandóan hazugságba ütközik, bármennyire is el akarja kerülni. Ahogyan visszaemlékszem, világéletemben arra tanítottak, hogy a hazugság csúnya dolog, mindig őszintének kell lennünk.” NÁBRÁDI Mária: *A hazugság pszichológiája*. MTA, 2007. 7. o.

⁶² „Az önmegtévesztés nehéz definíciós problémákat vet fel. Megtévesztés-e vagy nem? Szándékos vagy szándékaltalan? Van-e itt egyáltalában szó kommunikációról? Az újabb agyfunkció-kutatások azt mutatják, hogy ez esetben nem megtévesztőről és megtévesztettéről van szó, hanem az agy által koordinált két különböző folyamatról.” DEMOS, Raphael: *Lying to Oneself. Journal of Philosophy*, 1960/3. 588. o. Idézi: Bok 1983, 405.

⁶³ Epimenidész paradoxonát – „minden görög hazudik – mondja egy görög”. – más elnevezéssel a hazug paradoxonának szokás nevezni. GARAI László: Pista azt mondja, hogy hazudik... In: BALOGH Tibor (szerk.): *A Tudat evolúciója – mai szemmel*. Akadémiai Kiadó, 1987.

⁶⁴ BALÁZS Géza: A titok antropológiája és szemiotikája. In: BALÁZS Géza – MINYA Károly – POLCZ Ádám (szerk.): *A titok szemiotikája*. Magyar Szemiotikai Társaság, 2019. 21. o.

⁶⁵ NÁBRÁDI 2007, 45.

tudatmanipulálás végrehajtásának legélesebb része az imperialista titkosszolgálatok kezébe, részben pedig azért, mert elsősorban ezek rendelkeznek azokkal a titkos eszközökkel és módszerekkel, amelyek segítségével a manipulálás ténye titokban tartható.” – írja az állambiztonsági szakirodalom.⁶⁶

A konfliktusok természetesen nem mindig állnak kapcsolatban valamilyen titokkal. Azonban, ha van titok, a konfliktus reálisan vagy potenciálisan mindig jelen van. A konfliktus tulajdonképpen a titok objektív alapja, a titok pedig a konfliktus egyik megnyilvánulása. Ezért a konfliktushelyzeten kívül a titokról csak feltételesen beszélhetünk, vagy utalásképpen azokra a körülményekre, amelyek formájukban közel állnak a titokhoz. A kommunikáció mindenféle szándékos megbontása valamilyen konfliktusból fakad. A titok két fele – a kezdeményező (a titoktartó) és a rejtett szellemi állapot potenciális címzettje – reális ellenfeleként lépnek fel egy olyan harcban, amelynek a kimenetele a kommunikáció megbontásának kiküszöbölésében határozható meg, vagy legalábbis azzal kapcsolatos. A titok felfedése az egyik fél, megőrzése pedig a másik fél sikerét jelenti.

Sokféle megnyilvánulásától függetlenül a titkot két fő csoportra lehet felosztani: a) az egyik rivális egyoldalú aktivitásával jellemezhető; b) kétoldalú aktivitással jellemezhető titok.⁶⁷ Az első csoport esetében az ismeret eltitkolásának lehetséges címzettje nem vesz részt tudatosan a konfliktushelyzetben, bár létezésének a tényével riválisként lép fel. A konfliktus létezik, de az egyik fél, a címzett, nem riválisként cselekszik, abból az egyszerű okból, hogy nem fogta fel helyzetét. Ebben az esetben a konfliktus egyoldalú aktivitásként fejlődik ki, amikor a másik fél csak bizonyos célok megvalósítására szolgáló objektumként szerepel. A passzív fél tájékozottságának értéke nulla, ennek következtében az ellenfél céljainak és cselekedeteinek határozatlansága eléri a maximumot. Ezen állapot fennmaradásának objektív eredménye a passzív fél alulmaradása az adott szituációban. Ennek pszichológiai formája a becsapottság érzésében nyer kifejezést.

A konfliktus egyoldalú irányításának biztosítása a titoktartás minden aktusának és a titok összes változatának lényegi összefüggése. A titok – mint meghatározott szubjektum gondolatmenete vagy cselekedete – az összeütközések olyan feltételeinek keresését jelenti, amelyek között a rivális tájékozottsága nulla értéket mutat. Az ellenfél teljes határozatlansága a titok kezdeményezőjének fő célja. Amikor

⁶⁶ „Az antikommunista tudati befolyásolás az emberek valóságáról alkotott képének torzítását, ideológiai-politikai ismereteinek, erkölcsi és érzelmi állapotának manipulálását tételezi fel. A tudatmanipulálás viszont bonyolult dezinformációs folyamatot tételez fel, amely csak akkor érhet el akár csak részeredményeket is, ha a manipulálás ténye, a megvalósítás folyamatának első összefüggései maximálisan titokban maradnak a célszemélyek és célcsoportok előtt. Részben ezért került a tudatmanipulálás végrehajtásának legélesebb része az imperialista titkosszolgálatok kezébe, részben pedig azért, mert elsősorban ezek rendelkeznek azokkal a titkos eszközökkel és módszerekkel, amelyek segítségével a manipulálás ténye titokban tartható.” – írja az állambiztonsági szakirodalom. OPÁL István: Az USA második világháború utáni antikommunista lélektani hadviselése ideológiai és filozófiai aspektusainak figyelembevétele a szakszolgálat által alkalmazott módszer tökéletesítésében. Kandidátusi értekezés, 1978. Aspiránsvezető: Rajnai Sándor ny. r. vezérőrnagy. BM III/I. Csoportfőnökség I. sz.: 67-87-86/5/1978. ÁBTL 4.1. A-2065. 34. o.

⁶⁷ NIKOLOV 1987, 41.

elérte ezt a célt, elérte magát a titoksituációt is a kialakult légkör minden előnyével együtt. Ebből az következik, hogy a konfliktus egyoldalú irányítása esetén az egyoldalúság a titok szinonimája. Gyakorlatilag ez a titok klasszikus formája.

Ebből a szempontból, bármennyire paradoxonnak látszik is, a kétoldalúan biztosított konfliktushelyzet sokkal könnyebben leküzdhető, mint az egyoldalú. A titok kétoldalú megjelenésénél, illetve akkor, amikor az egyik fél eltitkolt valamit, a másik pedig kutatja azt, a titoktartó mentes „második mesterséges én”-jétől, és csak saját magával, valamint az ellenfél szellemi dimenzióival van dolga. Ebben az esetben a konfliktus logikája is sokkal világosabb. A titok az ellenfél gondolatainak leleplezésére és előrejelzésére irányuló kétoldalú erőfeszítések sorozataként valósul meg. Azokban az esetekben, amikor a titoktartónak a titokkutatóval van dolga, a titokkutató pedig már túl van a határozatlanság első fokán, mivel tudomása van valamiféle titok létezéséről, mindkét fél a szó szoros értelmében ellenfélként lép fel egymással szemben, mint egy és ugyanazon játék résztvevői, akiknek a játékhoz való képességétől függ a játszma kimenetele. Céljaik természetesen különbözőek. Az egyik játékos addig igyekszik folytatni a játékot, amíg az ellentétek gyakorlatilag eltűnnek (saját előnyére), a másik pedig igyekszik megszüntetni a játék állapotát. Ebben a játékban az a fő, hogy analízise révén az ellenfél hamis következtetésekre vezető adatokat kapjon, s ezáltal a konfliktushelyzet egyoldalú vezetése biztosítva legyen. Aki az ellenfél gondolatának irányításában sikerrel jár, annak sikerül megoldani magát a konfliktust is, mivel az adott rendszerben a vezető láncszem előnyével rendelkezik.⁶⁸

Effajta irányítás megvalósítható a gondolataink objektumáról adott hamis ismeretek továbbításával is. Míg az egyoldalú konfliktus esetében a rivális felé semmilyen információ nem áramlik a valódi énről, addig itt az a cél, hogy olyan információkat kapjon, amelyek más, érdektelen objektumra irányítják a figyelmét. E lépés folytatása az intellektuális provokáció, amelynek célja: olyan cselekedetek és gondolatok felé irányítani az ellenfél figyelmét, amelyek a mieinkkel ellentétesek. Az ellenfélben reakcióként végül is hamis értékelés alakulhat ki a konfliktushelyzetről, aminek következtében lényegében az *összeütközés tehetetlen felévé* válhat. Ilyen erőfeszítések a titokkutató részéről is lehetségesek. Eltekintve attól, hogy az összeütközés vesztesésként előnytelen helyzetbe került, a kezdeményezés teljes egészében átmehet az ő kezébe, és végrehajthatja mindazokat a tetteket, amelyek a titok kezdeményezőjének magatartására is jellemzőek. Ilyen helyzetben mindkét fél egyenértékű, mint rivális. A különbség csak a végső célban tükröződik.

Titok interperszonalitása

A titok, mint érdekalapú szellemi konfliktus elemzéséből adódó egyik következtetés az, hogy variációtól függetlenül, a titok mindig két fél aktív viszonya, amit valamilyen ellentét hoz létre. A titok szférája reális vagy potenciális viszony, amely két, vagy több egyén között, vagy egyének csoportjai között jön létre. A titok nem mindig kapcsolatos az igazsággal. Lehetséges, hogy a dekommunikátor hamis gondolatok vagy ismeretek elterjedésének korlátozására törekszik, a titokkutató pedig a hazugságot keresi.

⁶⁸ Lásd: J. C. Harsanyi játékelméleti modellje. In: BALÁZS Zoltán: *Modern hatalomelméletek*. Korona, 1998. 194. o.

Mindez a titokban tükröződő ellentét jellegétől függ. Szigorúan véve a titok az emberek közötti kapcsolatok és viszonyok természetes állapotának megbontására irányuló aktív erőfeszítés. Az emberi tevékenység alapja ugyanis az együttműködés, ami pedig nem lehet kommunikáció nélkül. Ha valaki tudatosan korlátozza vagy megszünteti a kommunikációt, mindig olyan szociális viszony ellen cselekszik, amely gátolja őt szándékai vagy érdekei megvalósításában. A többiekkel való ellentét teszi bizonyos törekvéseit valamilyen titok tartalmává vagy motívumává, a kommunikáció korlátozására irányuló viselkedés motivációjává. De a titok nemcsak megnyilvánulásában, hanem okainál fogva is társadalmi jelenség, bármennyire személyesnek látszódjék is a szellemi állapot, amely ezt hordozza.

A titok akkor manifesztálódik, amikor az emberek között konfliktusszituáció alakul ki. Ezek a legkülönbébb emberi kapcsolatokban jelenhetnek meg. Különösen jelentősége van az erkölcsi viszonyok terén, ahol még a legszemélyesebb cselekedetek is a titok egy olyan változatát jelentik, amelyet az adott korszak és csoport kultúrája határoz meg.⁶⁹ A teológia valláserkölcsi szempontból értelmezi a titokkal kapcsolatban lévő emberek közös erőfeszítéseit.⁷⁰ Eszerint a tökéletes szeretetre épített, bűnmentes közösségben nem lenne szükség titoktartásra, mivel az információval való visszaélés, az „embertársak megsebzésének veszélye” nem létezne. Az ilyen utópisztikus társadalomban ismereteinket, gondolatainkat és vágyainkat minden félelem és veszély nélkül közkézzre bocsáthatnánk. A bűnnel terhelt világban azonban ez nem lehetséges. A visszaélés veszélye határt szab ismereteink és ezeken keresztül önmagunk elérhetővé tételének. De nemcsak a visszaélés veszélyét, hanem a befogadás, a megértés lehetőségének korlátait is figyelembe kell venni. Nem kell másokat olyan információval terhelni, amelynek megértésére képtelenek. Az információ okos és felelős használata az igazmondó ember egyik sajátos tulajdonsága. A titoktartás nemcsak az igazság, hanem a szeretet követelménye is lehet. A meggondolatlan kijelentés botrányt, fájdalmat kelthet, vagy a jó kezdeményezést is elfojthatja. A titoktartás három típusát különböztetik meg: természetes titok minden olyan ismeret, amelynek nyilvánosságra hozatala igazságtalan vagy szeretetellenes lenne. Ezeket a titkokat csak akkor szabad felfedni, ha megőrzésükkel bizonyíthatóan súlyosabb igazságtalanságot vagy szeretetlenséget okoznánk, mint megtartásukkal. Ide tartoznak többek között a magánszférára vonatkozó ismeretek is. Megígért titok olyan ismeretet jelent, amelynek megőrzésére bizonyos feltételek mellett ígéretet tettünk. Az ígéret feltételeinek megszűnése érvényteleníti a titoktartást. Hivatalos titok a foglalkozás vagy a hivatás gyakorlásával kapcsolatban megszerzett bizalmas jellegű információ, például az orvosok, ügyvédek, tanácsadók kliensekre vonatkozó

⁶⁹ A titok antropológiai megközelítései alkalmat adnak a Simmel-i szociálpszichológiai értelmezés határainak további bővítésére is. Eszerint a titok fogalma értelmezhető egyfajta sajátos határjelenségként. Egyfelől az emberi test működésének határhelyzeteit fejezheti ki, amely az evéshez, egyéb testi funkciókhoz és a nemiség fogalmkörében a szexualitáshoz kapcsolódhat, akár olyan szélsőséges formában is, mint a perverzió. Másfelől a határ kifejeződhet az individuum határszélre sodródásában a társadalom elleni lázadás egy formájaként, avagy extrém társadalmi csoportokhoz való tartozásként. A határhelyzetek társadalmi tabuként való megjelenése, a rejtőzködés teszi titokká ezeket az akár szélsőségbe is torkolló jelenségeket. ARGEJÓ Éva: A titok alakváltozásai. *Kultúra és Közösség*, 2015/1., 187. o.

⁷⁰ SOMFAI Béla: *Igazmondás és hazugság a keresztény erkölcsstan fényében. Szociális etika.* JATEPress, 1995. 126. o.

bizalmas ismeretei. Rendszerint ebbe a csoportba tartozik a nem nyilvános jellegű hírforrás azonosítása is. A titok kötelező ereje függ a társadalmi és személyközi kapcsolatoktól. Változásuk hatással van a titok természetére és a megőrzésére vonatkozó köteleosségre is. Más súlya van a katonai titoknak háborúban és béke idején. Más szerepe és célja van a titkolózásnak a diktatórikus és a demokratikus társadalmi rendszerben. Megváltozik a jelentősége a magánszférának, a személyes jellegű információnak akkor, ha valaki közhivatalt tölt be, vagy arra pályázik. Más a kötelező ereje a gyónási titoknak és annak a „hivatalos” titoktartásnak, amellyel pl. egy egyházi szervezet védi ügyeit és ügyfeleit. Az Egyházi Törvénykönyv 1550. kánon 2. §-ának 2. pontja úgy rendelkezik, hogy a papok tanúzásra képtelenek minden olyan dolog vonatkozásában, amelyet szentségi gyónásból tudnak, még akkor is, ha maga a gyónó kérte őket, hogy fedjék fel ismereteiket. Ezzel összhangban az 1388. kánon a gyónási titok megsértését a legsúlyosabb kánonjogi büntetéssel, az Apostoli Szentszéknek fenntartott, önmagától beálló kiközösítéssel sújtja. „Az egyházon belül bizonyos tények, adatok, eljárások, iratok titkossá minősítése a világi jogrendekhez hasonlóan – alapvetően kettős célt szolgál. Az egyik az egyház szervezetének működésével kapcsolatos érzékeny információk védelme: Olyan dolgokról van szó, amelyeknek alkalmatlan időben vagy módon történő nyilvánosságra kerülése megzavarná a közjót, illetve kárt okozna az egyház küldetésének, mert például lehetőséget biztosítana külső erőknek, hogy befolyásolják életét, belső rendjét.” A titok erkölcsi értékelésének viszonylagossága számtalan megjelenési formájának állandó kísérője. Ám a háttérben mindig ott áll a gyakorlat és a titoktartó helyének objektív kritériuma. Annak ellenére, hogy a titok megjelenésével és létezésével az emberi közösség normális állapotának megbontását jelzi, a társadalom valódi érdekei azok, amelyek végül erénnyé vagy vétkes cselekedetté teszik azt.⁷¹

A gyakorlatban azonban nagyobb jelentőséggel bírnak azok a körülmények, amelyek a hétköznapiak pragmatizmusát követik. A titoktartó nagyon gyakran még akkor is őrzi a titkát, amikor a titok létének reális alapja már nem létezik, amikor a titkot létrehozó ellentét már megszűnt. Pedig ilyen esetben a titok fenntartása értelmetlenné válik, és bizonyos vonatkozásban még káros is. Sajátos dogmává válik, amely minden dogmához hasonlóan mindenekelőtt a saját fenntartójának okoz kárt. Ilyen esetben sokkal több áldozatra van szükség, mint amennyit a titokkal kapcsolatos viselkedési normák állandó szabályozására tett erőfeszítés igényel. Ebben az értelemben a tények és az adatok – legalábbis pillanatnyi formájukban való – elterjedésének korlátozására vonatkozó jogi szabályozással szemben igen komoly vádak merülnek fel. Elsősorban a titok által kísért reális ellentétekhez képest a jogszabályban megnyilvánuló statikusság, a dinamika hiánya miatt. Így alakul ki az a gyakorlat, amely értéktelenné teszi magát a titoktartást is, nevezetesen, hogy olyan tényeket is titkosnak tartunk, amelyek mindenki előtt ismertek, nincsenek kapcsolatban valódi konfliktussal, s éppen ezért nem könnyítik meg sem az ellenfél, sem pedig a titoktartó dolgát. Következésképpen, mivel a titok állandó kísérője a fölösleges titokzatosság, ennek kiküszöbölésére olyan szabályozó mechanizmusra van szükség, amely figyelemmel kíséri a konfliktusban bekövetkező változásokat, és biztosítja a változások időben történő tükröződését az emberek viselkedését szabályozó utasításokban és

⁷¹ ÉRSZEGI Márk Aurél: Az egyház titkai – 1. Gyónás és konklávé. Magyar Kurír, 2010. 01. 09.

jogszabályokban. A titoktartás idő előtti megszüntetése viszont káros az adott konfliktusban kiharcolt kedvező helyzetre nézve. A titoknak a konfliktus határait meghaladó kiterjesztése pedig negatívan hathat a további folyamatokra és egy újabb konfliktus forrásává válhat.⁷²

Titok és hatalom

Általában

A történelem korai szakaszában a titkok gyakran vallási vagy spirituális természetűek voltak. A beavatási rituálék és szertartások keretében a titkok a hatalom és a tudás őrzését szolgálták, a mitológiákban és a vallási tanításokban pedig a titkok a szent és profán világ közötti határt jelentették. A középkorban a titkok főként politikai és vallási természetűek voltak. A királyi udvarokban és egyházi hierarchiákban a titkok az uralkodói hatalom és az intézményrendszerek fenntartását szolgálták. A reneszánsz idején a titok fogalma átalakult: megjelent a természeti titkok feltárásának eszménye. Az alkímia, a tudományos felfedezések és a titkos társaságok mind a titok fogalmának egy új dimenzióját hozták magukkal.

A titok tudója mindig bizonyos előnnyel rendelkezik a tájékozatlannal szemben. Erudíciójának foka alacsonyabb lehet a többiéhez képest, de bizonyos vonatkozásban jobb. Ha ez az előny formális vagy nem formális szervezetszervezésben lévő emberek között jut kifejezésre, akkor elkerülhetetlenül valakik fölötti hatalom gyakorlásává válik. A történelem és a gyakorlat számos olyan példát állít, amelyben a hatalom megszerzése csupán titok birtoklásán alapult, az uralkodói tekintély pedig azon a meggyőződésen, hogy az adott személy valami többet vagy valami olyasmit tud, ami fontos, de elérhetetlen a többiek számára.

A titokzatosság az egyik legjelentősebb tényezője a bizonyos személyek iránti kultusz kialakulásának is. Az ilyen és ehhez hasonló esetekben a titokzatosság holdudvara nemcsak a hatalom természetes kísérője, hanem megszerzésének eszköze is. Az uralkodás terén a titok (a rejtett ismeret vagy szándék) nemcsak közvetett, de közvetlen eszköze is a hatalom megszerzésének.⁷³

⁷² GREGUS Zoltán: Ellenérdekű felek közötti kommunikáció megjavításának feltételei. *Korunk*, 1993/2., 127-128. o.

⁷³ „Az információkból való részesedés a politikai pozíció és a presztízs egyik legfontosabb szimbolikus kifejezése minden diktatúrában. Némi sértődöttséggel ugyan, de hiteles képet rajzolt erről visszaemlékezésében Farkas Vladimir, aki 1950-55 között az Államvédelmi Hatóság határon túli felderítő szervezetének volt a vezetője, majd vezető-helyettese, 1950-től 1953-ig pedig ráadásul az ÁVH-kollégiumnak is tagja volt: »Az országban uralkodó bizalmatlanság nevetséges megnyilvánulásának tekintetem, hogy én, mint az ÁVH egyik legfontosabb főosztályának vezetője, nem kaptam betekintést az MTI bizalmas információk jelentéseibe, amelyek elsősorban a magyar nyelvű külföldi rádiók és a sajtó híryanagát tartalmazták. Igaz, hogy egyre inkább rendelkezésemre álltak az akkori magyar emigrációs sajtótermékek.«” FARKAS Vladimir: Nincs mentség. Az ÁVH ezredese voltam. Interart, 1990. 148. o. Lásd: RÉVÉSZ Béla: Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában. Acta Jur. et Pol. 1996. 8. o.

Az irányítás szerkezetének lépcsőfokai, mint ismeretes, az irányítási rendszer struktúrája egy reális szubordinációjának a megismeréséhez. Az irányítás folyamatában az egész rendszer érdekeit a legmagasabb láncszem képviseli. Azonban az ezeket az érdekeket szolgáló titkos ismeret, éppen, mert érdekeket szolgáló ismeret, nem mindig válik a komponensek ismeretévé is. A közös érdekek megvalósítása más rendszerekkel vagy az egész elemeinek egy csoportjával szemben folytatott harcokkal és konfliktusokkal járhat. Ilyen esetben pedig a titok szükségszerűségként jelentkezik. Ezért bizonyos ismeretek és szándékok titokban tartása az adott irányítási aktus végrehajtásáig az irányítás egyik reális kifejezője. A politikai irányítás tele van ilyen esetekkel. Ez ugyanis nem csupán helyzetelemzést, észszerűséget és számítóképeséget jelent, hanem készséget is a kockázatra; az adott konkrét körülmények között cselekedni a szövetségesekkel és a különböző ellenfelekkel, riválisokkal szemben. Ilyen körülmények között a titok észszerű kezelése még előnyt is jelent. Sőt, Simmel arra is felhívja a figyelmet, hogy a hazugság etikai szempontból negatív értéke nem szabad, hogy elfedje előlünk szociológiailag pozitív jelentőségét, amelyet „*bizonyos konkrét viszonyok alakítása során fejt ki.*”⁷⁴

A titok felhasználásával történő uralkodás azonban fordított hatású lehet a hatalmon lévőre nézve, különösen az irányítás hierarchikus szerkezete esetén. Ebben ugyanis minden magasabb irányítási szint tevékenysége valamilyen fokon függ az alatta lévőktől, méghozzá a közbeeső szervek számának arányában. Ez teremti meg az irányításban a fordított függőség reális lehetőségét, mert így az utasítások egy részét például a rendszer alacsonyabban fekvő láncszemei elhallgathatják, vagy pedig az utasítások egy részét torzított formában továbbíthatják lefelé. Ez a diszfunkció pedig tulajdonképpen a rendszernek a vezető fölötti hatalmat jelentené.

Titok - politikai hatalom

A politikai harcban a titok legfontosabb ismérve – s ez a politikai viszonyok jellegének egyenes következménye – a titok formáinak a sokfélesége. Mivel a hatalomért folytatott harc feltételei és eszközei folytonosan változnak, a politikai titok is állandó változásokon mehet keresztül: egy adott titok más helyen és más feltételek között önmaga ellentétékeként jelentkezhet. Közös ismervük viszont, hogy a politikai titkok a legszorosabban összefüggnek a hatalom megszerzésével és megtartásával. „*Elrejtőzni, de mindent látni!*” – szövege a politikai szereplők jelszava.⁷⁵

A politikai titoknak éppen az a sajátossága, hogy minden formájában kollektív természetű. A politika világában csak látszat, hogy lehet a titoknak individuális szubjektuma. Mindig valamilyen emberi közösségnek a titkáról van szó, hiszen a hatalmi hierarchia csúcsán sem állhat abszolút értelemben egyetlen ember.⁷⁶ A politikai titok a különböző társadalmi csoportosulások közötti rivalizálás eleme, így az emberek csoportjainak közös állapotát jelenti. Míg például a gazdasági titok társadalmi jellege ellenére személyes titok is lehet, addig a politikai titok

⁷⁴ SIMMEL 1973, 321.

⁷⁵ HANKISS Elemér: *Diagnózisok II.* Magvető, 1986. 271. o.

⁷⁶ FÖLDES Tamás: *A „Janus arcú titok”. A titkok titka.* Gondolat, 2005. 47. o.

elképzелhetetlen személyes titokként (miközben természetesen a politikusnak is lehetnek személyes titkai).

A politikai harcnak ez a sajátossága közvetlenül rányomja bélyegét a politikai titok belső szerkezetére is. Adott állapotként ezt mindig csoportok közötti kommunikáció előzi meg vagy egy ilyen kommunikáció eredményeként jelentkezik. A tudat rejtett állapota ilyenkor a csoportok közötti állapotot jelenti, és már létezésével is egy meghatározott emberi közösség információs folyamataként szerepel. Innen ered például az összeesküvés valamennyi nehézsége is, hiszen a politikai titok nagyszámú szubjektuma sokkal nagyobb támadási felületet nyújt, mint a titokkutatás bármely más formája esetében. Minél szélesebb körű a politikai titkot hordozó csoport, annál rövidebb ideig maradhat meg a titok. Ugyanakkor minél kevesebb embert foglal magában a titokkör, annál kevésbé stabilak a politikai hatalom alapjai. Ezért a szubjektumok száma és a bizalmasság foka közötti optimális arány létrehozása mindig együtt jár az egyik vagy másik szándéknak, mint politikai titoknak a kialakulásával. Nem véletlen az sem, hogy a társadalmi titkok kategorizálásának értékrendszerében minden országban a politikai titok kerül a legmagasabb helyre. Megőrzését minden állampolgár kötelességének tartják, elárulása pedig jogilag is szankcionálandó, hiszen a titkot kiadó személy ezzel a közösségnek, illetve az azt védelmező államnak okoz kárt.

A politikai titokról – miközben a diskurzusok állandó tárgya – nehéz közvetlenül megmondani, hogy mi is ez valójában, hiszen titokról van szó. A vitákban azonban nem magáról a titokról beszélnek, hanem a titok természetéről, helyéről, funkciójáról. Azt implikálja a vita, hogy van valami minimális ismeretünk arról, ami el van ugyan zárva a beszélők elől, de feltétlen meg kellene ismerni, és birtokba kellene venni, mivel a tulajdonosát valamilyen előny birtokába juttatja. A politikai titok tehát a politikai szubjektum számára valami nyugtalanító objektum, amelyet a vitázók állandóan birtokolni akarnak, és az általa jelzett korlátokat szüntelenül át akarják lépni. De mivel éppen titkot akarnak feltárni, a politikai tudást valamilyen kimondhatatlan lényeggel azonosítják. A politika azonban természete szerint mégsem lehet titok, mert par excellence a „közt” *jelent*, ezért egyszerre titokellenes és titok-konstituáló szféra.

A diszkurzív politikatudományi értelmezés két alapformát különböztet meg, a külső és a belső titkot.⁷⁷ A külső titok, amelyet politikai csendnek nevezhetünk, általános titok, vagyis a politikai beszédvalóság határán képződik. A belső titok, amelyet tabunak nevezhetünk, konkrét titok, vagyis tilalmas, valakik által ismert tudás tiltása, ezért a hatalom határát konstituálja. A politikai csendet teljes csendnek is lehet nevezni, mivel a vágyott, de megismerhetetlen politikai valóságra vonatkozik. Célzások és utalások jelzik a létét, akaratok és hódítási igyekezetek irányulnak felé, bár nem lehet tudni pontosan, hogy mi is ez valójában. „Politikai túlvilág”-nak is nevezhető, amely lehet akár az állandó fenyegetés vagy az örök béke víziója, vagy éppen a politikai utópiák jövőképe. A politikai tabu viszont konkrét titkot konstituál. Csendje lehet beszéd előtti vagy beszéd utáni, de mindenképpen konkrét politikai témák tilalma. A konkrétság azt is jelenti, hogy valakik biztos tudással rendelkeznek róla, a hozzá való

viszony ezért politikai különbséget teremt. A tabu belső határ, a hatalom és a hatalomnélküliség határa. Ide sorolható a cenzúra jelensége is.

A nyílt cenzúra az erre illetékes intézményt jelenti: az adott politikai rendszerben világos „szimbólum-határőrség”⁷⁸ működik. A rejtett cenzúra inkább azt ambicionálja, hogy a tilalmak belső, önkéntes ki nem mondások legyenek, és intézményeit is úgy építi ki, hogy megfeleljen ennek az igénynek. A helyzet itt is elég egyértelmű; a titkot, a tilalmas szavakat és gondolatokat a hatalom birtokolja, és saját birtokának is tekinti, amelynek használatától a társadalom más tagjait eltiltja. A cenzurális titok ugyanakkor feloldhatatlan dilemmákat hordoz. Egyrészt, aki megállapítja, annak abszurd módon el kellene mondania, hogy mit tilt, amivel éppen ő vétene a szabály ellen. Ezért alakult ki az az eljárás, hogy nem általában tiltanak, hanem helytől, időtől és személytől teszik függővé a kimondható és kimondhatatlan szavak és témák körét. Az ellentét azonban így is feloldhatatlan: vagy olyasmitől tiltják az embereket, amiről nincs ismeretük, vagy a tiltó és az eltiltott közösen beszél a tilalmas szavakat. Másrészt azért is paradox jelenség a cenzúra, mert a tiltás ellenstratégiákat hoz létre.

Az utalások, a célzások olyan rendszere alakul ki, amelyben a közélet szereplői közül senki nem mondja ki, amit nem szabad, mégis mindenki arról beszél, amiről hallgatni kellene. A kelet-európai diktatúrák politikai nyilvánosságának jól ismert és gyakran kijátszott konfliktushelyzete volt ez.⁷⁹

Titok – biztonság

A titokgazda azon törekvését, hogy valamely információ elterjedését megakadályozza, általában a feltételek és kölcsönhatások meghatározott komplexumának biztonságáról kialakult meggyőződése határozza meg. Amikor elrejt gondolatait, ezen erőfeszítésének motivációja leggyakrabban abból a kívánságából fakad, hogy megvédje vagy megőrizze érdekeit valamilyen ellenséges tényezővel szemben. A biztonság és a titok közötti kapcsolat érvényes mind az egyén, mind a különböző emberi közösségek viselkedésére. De míg az egyén esetében a titok megőrzése vagy kiküszöbölése egyszemélyi magatartás, addig társadalmi méretekben ezt a funkciót többnyire a titkosszolgálati szervek teljesítik. A társadalom általában nem a konfliktusos helyzetekre készül fel. De ha egy konfliktusszituáció tárgya a közösség egzisztenciális fennmaradásával kapcsolatos titkokért folyó harc, akkor mindig a titkosszolgálatok jelentik az összecsapás sikerének legfontosabb tényezőjét.

Egyik vagy másik ellenfél objektíve erőfölénnyel rendelkezhet. De a politikai gyakorlat azt mutatja, hogy az eredmény a harcban nemcsak az ellenfelek potenciális lehetőségétől függ, hanem attól is, hogy milyen mértékben képesek felmérni magukban a konfliktus további kifejlődését, azaz milyen mértékben ismerik az ellenfél szándékait az egész konfliktus során.⁸⁰ Az erős ellenfél előre ismert lépése mindig kevésbé veszélyes a gyenge ellenfél legkisebb, de váratlan lépésénél. Így a harcoló

⁷⁷ SZABÓ Márton: Politikai titok. In: SZABÓ Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Elméletek és elemzések. L'Harmattan, 2003.

⁷⁸ MEDVEGYEV, Zsorecz: *A levelezés titkosságát a törvény garantálja*. Európa, 1989. passim.

⁷⁹ HELLER Mária – RÉNYI Ágnes: Diszkurzív stratégiák az új magyar nyilvánosságban. In: KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris–Századvég, 1995. 432–447. o.

⁸⁰ KÁLLAI László: A konfliktushelyzetek kezeléséről. *Hadtudomány*, 1994/4., 25–32. o.

ellenfeleknek a siker feltételeként objektív lehetőségeikhez és erejükhöz általában hozzá kell tenniük az ellenfél állapotáról szóló tájékozottságot is. Az olyan konfliktusok kiszolgálása, amelyekben a rejtett szándékok dominálnak, illetve valamely konfliktusszituációban való fölény megszerzése szempontjából döntő jelentőséggel bírnak – a titkosszolgálatok feladata. Ezek funkciója mindenekelőtt a társadalmi jelentőségű (állam)titok szférája, illetve amely már társadalmi ténnyé vált egy már létező vagy keletkezőben lévő társadalmi konfliktus körülményei között.

Mint az ellenség céljaival vagy szándékaival kapcsolatos bizonytalanság megszüntetésére, illetve csökkentésére hivatott szervek, a titkosszolgálatok sok vonatkozásban a megismerés civil módszereit és tevékenységi formáit alkalmazzák. Az információhiány megszüntetésére irányuló folyamat – megvalósításának specifikus módjai ellenére – lényegében megismerési folyamat. Ezen a téren is, mint minden megismerési tevékenységben, a kutató törekvése az, hogy valamilyen mértékben leküzdje a tájékoztatatlanságot, és hogy leírjon vagy megmagyarázzon bizonyos jelenségeket. Itt is, mint minden más vizsgálati objektum esetében a logikai analízis gnoszeológiai és metodológiai feltételei szerint kell eljárni.

Sok más tudományos területtől eltérően azonban itt a megismerés objektumára vonatkozó adatok rendkívül korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre. Emellett a megismerés objektuma csaknem mindig a félrevezetések halmazaként jelentkezik. Az objektum nemcsak bizonytalanságával áll ellent a megismerés folyamatának, hanem mint olyan tényező, amely maga is igyekszik növelni ezt a bizonytalanságot a megismerés erőfeszítéseinek növekedésével párhuzamosan.⁸¹

A titkosszolgálatok által folytatott megismerési tevékenység két fő irányban halad. Az első: a felderítés, amely az egész saját rendszerre vonatkozó rejtett szándékok feltárására és leírására irányuló tevékenységgel jellemezhető. Mindent, ami az információ vonatkozásában a saját felet szolgálja az adott társadalmi konfliktusban, és megkönnyíti az ellenséggel folytatott harcát, felderítési információnak nevezzük. Rendeltetése szempontjából azt az információs tevékenységet nevezzük felderítésnek, amelynek segítségével feltárhatók az ellenség szándékai, függetlenül attól, hogy az ellentmondások éppen milyen konkrét területén jelentkeznek. A felderítés elszemélyteleníti az ellenség titkait, felfedi annak gyenge oldalait, fő kritériuma az adott konfliktusban való részvétel, amely során a saját biztonság megőrzése a legfontosabb célkitűzés. Az ellenség információs jellemzése, amely azzal a céllal történik, hogy az ellenséget, mint rejtett erőt ártalmatlanná lehessen tenni, az elhárításnak a legalapvetőbb feladata. Ebben az esetben az erőfeszítések az ellenség magatartásának egy specifikus és korlátozott területére: felderítő tevékenységére irányulnak.

A felderítési információs tevékenységnél rendszerint olyan folyamatok és jelenségek kerülnek meghatározásra, amelyek létezése már ismert. Ismert például az, hogy egy adott ország vagy más szociális közösség eredetét, berendezkedését, történelmi helyzetét stb. tekintve potenciális vagy reális ellenség. Ebből az ismeretből következik

⁸¹ NAGY Károly: Titok és biztonság az információs társadalomban. *Belügyi Szemle*, 1999/4-5. 172-183. o.

az a feltevés is, hogy rejtett szándékai vannak, amelyeket meg kell ismerni. Tehát a felderítő tevékenység rendelkezik a legfontosabb ismerettel: azzal, hogy maga az objektum létezik. Ebben a helyzetben a megismerés objektumával kapcsolatos első bizonytalansági tényező már a feladatok megkezdésével megszűnik.⁸²

Az elhárítás logikai jellemzése ettől eltérő. Az elhárító szerveknek ugyanis van egy előzetes feladatuk – megtudni, léteznek-e olyan objektumok, amelyeket meg kell ismerni, azaz történnek-e az ellenség részéről a saját ország titkainak megismerésére irányuló kísérletek. Ezért az elhárítás megismerési folyamata a felderítési tevékenységhez képest sokkal intenzívebb és nehezebb. A tudás minden területén sokkal könnyebb leírni valami olyasmit, aminek a létezéséről már tudomással rendelkezik, mint aminek még nem biztos a létezésében. Ebben az esetben a rejtett szándékok létezésében lévő bizonytalanság egyet jelent az ellenfél létezésében való bizonytalansággal.⁸³

A felderítés és az elhárítás megismerési és funkcionális sajátosságai azonban nem jelentenek többet, mint irányításuk és tevékenységük általános módszertani előfeltételeinek különbségeit. A társadalmi konfliktusok folyamataiban nem is lehet pontosan körvonalazni e két tevékenységi irány közötti különbséget. Ha például az információ kutatását tekintjük közös kritériumnak, ahhoz a következtetéshez juthatunk el, hogy a felderítés és az elhárítás tulajdonképpen ugyanazon dolog két oldala, amely állandóan összefonódik egymással. Ebből a szempontból az elhárítást nyugodtan a felderítés ágazataként lehet jellemezni, ahol is az ellenfelet úgy tanulmányozzák, mint olyan aktív felderítési erőt, amely a saját titkok és érdekek ellen irányul. És fordítva: az ellenséggel kapcsolatos felderítés, ha az sikeres, az elhárításba való bevezetést jelenti, mert ellátja a legfontosabb adatokkal: az objektumnak, mint reális és potenciális ellenségnek a leírásával.⁸⁴

A felderítés és az elhárítás, mint megismerési tevékenység leírása csak egyik része a titkosszolgálati szervek funkcionális jellemzésének. Mint biztonsági szervek, a társadalmi titkok körül folyó harcok felderítésének szervei is. A titok a konfliktusokkal, tehát a biztonsággal is kapcsolatban áll. Ennek fordítottja természetesen nem minden

⁸² SZÉLPÁL Ottó: *Az imperialista államok stratégiája. Hírszerző és elhárító szervei és tevékenysége. Hazánk elleni aknamunkájuk formái, eszközei és módszerei.* Állambiztonsági ismeretek a közbiztonsági szak részére. Kézirat, RTF, 1975. 15-584/1975. ÁBTL 4.1. ÁB-389.

⁸³ SZIL László: *A katonai objektumok külső operatív védelmének, biztosításának állambiztonsági feladatai.* Kandidátusi értekezés. 15-9/37/1988. ABTL ÁB-288.

⁸⁴ Az egymást átfedő titkosszolgálati tevékenységek megjelölésére a „támadólagos elhárítás” kifejezés szolgált: „Az Államvédelmi Hatóság hírszerzése eredetileg a kémelhárításból ’nőtt ki’, a legelső hírszerzők is a kémelhárítás állományából kerültek ki (a későbbi 1951-1952. évi fejlesztéskor is az irányító beosztásokba nagyrészt elhárítási vezetők kerültek, akik ekkor már több éves államvédelmi tapasztalattal rendelkeztek.) A munka jellegét illetően a hírszerzés kezdetben elsősorban defenzív tevékenységet végzett, offenzív feladatnak számított viszont az ellenségesnek tekintett emigrációba, és rajtuk keresztül az ellenséges hírszerzésbe való beépülés. Így a magyar hírszerzést kezdeti éveiben inkább a ’támadólagos elhárítás’ szerveként, mint a klasszikus értelemben vett hírszerző szolgálatnak lehetett tekinteni.” BM III/I. Csoportfőnökség Belügyminisztérium Központi Irattár (továbbiakban: BM KI) / 1951. 180–1386. sz. Idézi: RÉVÉSZ Béla: *A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalizálása.* Acta Jur. et Pol. Szeged, 1997. 61. o.

esetben igaz. A titkosszolgálatok szervei nem lennének biztonsági szervek, ha megelégednének csupán megismerési tevékenységük ellátásával. Az információk megszerzését éppen ezért követik gyakran a megismert konfliktusok kezelésének operatív műveletei.⁸⁵

Korábban láttuk, hogy a titkosszolgálatok korlátozott kutathatóságának magyarázatát a titok többszintű, egymást erősítő jelenségében találhatjuk. Ezen szolgálatok titkossága nem csupán céljaik, szerkezetük, állományuk, működésük, módszereik vonatkozásaiban rejtett (belső titok), de létezésük szubsztantív eleme is a titok, amely megszerzése vagy megszerzésének megakadályozása ad jelentőséget tevékenységüknek (külső titok). Létezik tehát az az állami vagy éppen az állami struktúrán kívüli, de mindenképpen tényleges – nyílt vagy rejtett – hatalommal bíró intézmény, esetleg informális csoport, amely rejtett, ritkábban nyilvános célok mentén fejt ki többnyire leplezett módon legális vagy illegális tevékenységét, az aktuális vagy potenciális hatalmi szereplők igényeinek megfelelően, és miközben ez a hatalmi fenomén egyidős a történelemmel, minden más politikai jelenségnél kevesebb tudható róla. Nem arról van tehát szó, hogy a premodern vagy általában a monokratikus hatalmi struktúrák titkosszolgálatai „titkosabbak” lennének, mint a modern, demokratikus berendezkedések szolgálatai. A magyar rendszerváltás idején a közvéleményben – főként a Dunagate-ügyet követően⁸⁶ – elterjedt az a hiedelem, hogy az állambiztonsági szervek (sőt: a rendőrség!) csupán az egypartti hatalomgyakorlás attribútuma, és mivel a demokrácia a nyilvánosság talaján áll, tehát ebben nincs helye semmiféle titkosszolgálatnak. Erősítette ezt a felfogást a „titok = rossz, nyilvánosság = jó” felszínes értelmezés is. Nehéz volt tudomásul venni, hogy az állam biztonsága a demokratikus állam biztonságát is jelentheti, és nem csupán a monolit hatalomgyakorlás eszközeként működhet.

„Egy titkosszolgálatnak titokban kell maradnia!” – szól a George C. Marshall amerikai tábornoknak tulajdonított követelmény. A titkosszolgálatoknak a történelemben, a politikában játszott szerepe a titkosság folytán hiányzó adatok miatt többnyire csak valószínűsíthető. Nem ritkán ez a valószínűsítés is éppen a titkosszolgálatok

⁸⁵ RÉDEI Miklós: *A Magyar Népköztársaság állambiztonsági szervei munkájának szervezési elvei és titkos nyomozati eszközei*. RTF 15-72/1973. Kézirat. RTF AB Tanszék, 1973. ÁBTL AB-408. 35. o.

⁸⁶ Az 1972-es amerikai elnökválasztási kampány idején betörték a Watergate-épületcsoportban felállított demokrata párti főhadiszállásra és lehallgatókészülékeket szereltek fel. Bár a republikánus elnök, Nixon tagadta érintettségét, sőt, megnyerte a választásokat, a megindult vizsgálatok nyomán elmélyülő botrány két évvel később mégis lemondásra kényszerítette. A „Watergate-ügy” az amerikai politikatörténeten túl általánosabb jelentést is nyert. Világszerte metaforájává lett a hatalom birtokában megengedhetetlen eszközöket alkalmazó titkos kormányzati politikának. Nem véletlen, hogy amikor 1990 elején a magyarországi rendszerváltás legnagyobb titkosszolgálati botránya kirobbant, a sajtó gyorsan megtalálta a legmegfelelőbb kifejezést: a magyar Watergate a Dunagate-ügy. Az ügy kapcsán kiderült, hogy míg az állampárt vezetői a békés átmenetről tárgyaltak az ellenzék vezetőivel, a pártállam titkosszolgálati szervezetei teljes erővel gyűjtötték az anyagokat az ellenzék tevékenységéről, és folytatták operatív „játszmákat”, vagyis befolyásolási akcióikat. A botrány nyomán lemondásra kényszerült a belügyminiszter, és az akkor még egypartti parlamentben vizsgálat indult az ügyben. Lásd: KOLLÁTH György: Utóirat a Dunagate-ügyről – egy civil szemszögből. *Belügyi Szemle*, 1994/5. Lásd még: RÉVÉSZ Béla: A „Dunagate” ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében – politológiai értelmezési lehetőségek. *Acta Juridica et Politica*, Szeged, 2006. 131. o.

„félrevezető látszatai” nyomán formálódik.⁸⁷ Megfelelő iratok hiányában pedig a memoáriróladom az egyedüli forrása a kutatásoknak, bár „*alig akad főparancsnok, diplomata vagy államférfi, aki ha rá is szorult titkos ügynökök alkalmazására, emlékirataiban említést tett volna ezeknek az embereknek a szerepéről*”.⁸⁸

A titok posztmodern titoktalanításához

Titkok – átmenetek

A „titoktalanítás”⁸⁹ jól hangzó követelése a fenti titokfogalmak majd mindegyike szerint az emberi és társadalmi szerepek szociokulturális meghatározottságával szembe menő szándékokat jelez. Ugyanakkor ez a történelmi, sőt, nembeli meghatározottság nem adhat menlevelet a politikai, jogi, kommunikációs, erkölcsi stb. „arcanum” érvényességi köre indokolatlan fenntartásának, esetleg kiterjesztésének. A két dimenzió nem távol egymástól, hanem folyamatosan egymásba játszva próbálja megtalálni működési határainak optimumát.⁹⁰ Egymásra hatásuk kellő formáinak megtalálásához, kialakításához a titokfogalom XXI. századi újraértelmezése is hozzájárulhat. Ennek egyik inspiráló dokumentuma⁹¹ az a jelentés, amely első látásra a titkok történeti vonatkozású kérdéseivel foglalkozik, hiszen a volt elnyomó rezsimek titkos levéltárainak utóélete által felvetett problémákkal foglalkozik, „A volt elnyomó rezsimek titkosszolgálatainak archívumai” címen.⁹² Valójában nem csak hogy a jelenünkben, de hosszú távon a jövőben is fontos szerepet játszó körülmények elemzésére kerül benne sor. Az UNESCO megbízásából végzett kutatás 1994-ben többéves alapos vizsgálatot kezdett annak feltárására, mi történt az egykori elnyomó rendszerek állambiztonsági irataival. A múlt idő nem egyszerűen a posztkommunista országok átalakítását érintette, mint ahogyan a rendszerváltás kifejezés is nem csak a Közép-Kelet-Európai régiót érintette. Az ilyen-olyan módon a diktatúrából demokráciába átfordult országok sorában ugyanis a vizsgálat kiterjedt a dél-amerikai Brazília és Chile, az afrikai Dél-afrikai Köztársaság, és Zimbabwe, valamint dél-európai Portugália és Spanyolország (és ide sorolható Görögország is) rendszerváltásaira is. Ez a megközelítés viszont joggal anticipálja mindazokat a nem könnyen prognosztizálható demokratikus átalakulásokat, amelyek vonatkozásában a titkos iratok sorsára vonatkozó jelentés a jövőben ugyancsak hosszú távon érvényes megállapításokat tartalmaz. Ráadásul a tapasztalatok szerint a rendszerváltás viharos évein már korábban túljutott országok maguk sem tudnak egykönnyen

⁸⁷ Dunavölgyi Szilveszter ehhez a gondolathoz hozzáfűzi: „A magyar szolgálatokkal szemben sokkal szélesebb körben tudott, hogy az Egyesült Államok hasonló szervezeteinek leendő munkatársai zömében az ország patinás oktatási intézményeiből kerülnek ki (szigorú alkalmassági szűrést követően).” DUNAVÖLGYI Szilveszter: Reflexió „A nemzetbiztonsági tisztek képzésének új lehetőségei” című tanulmányra. *Belügyi Szemle*, 2006/6., 74-83. o.

⁸⁸ Idézi: PIEKALKEWICZ, Janusz: *A kémkedés világtörténete*. I. Zrínyi, 1988. 9. o.

⁸⁹ RÉVÉSZ Béla: A titkosszolgálatok titoktalanításáról. Egy politikai jelenség politológiai mellőzöttsége. *Politikatudományi Szemle*, 2007/4., 129-152. o.

⁹⁰ BANISAR David: *It's a Secret: Classified and Semi-classified Information*. Government Secrecy: Decisions Without Democracy. People For the American Way, Washington, 2000. 13-20. o.

⁹¹ QUINTANA, Antonio Gonzalez: Archives of the Security Services of Former Repressive Regimes. Report prepared for UNESCO on behalf of the International Council of Archives. UNESCO, 1997.

⁹² QUINTANA 1997, 21

ellentmondásmentes, egyszerű választ találni a titkos iratok további sorsát illetően: „neither swallow nor spit out...”.

Milyen megoldásokat javasol a Jelentés a diktatúra utáni időszak immár jogállami, demokratikus természetű iratrendezésére nézve, miként történjen a titkos dokumentumok „titoktalanítása”? A kollektív alapértékek megjelölése a nemzet emlékezetének integritására való figyelemfelhívással kezdődik: „Minden országnak joga van saját írott emlékezetének megőrzéséhez”, „minden országnak joga van tudni az igazat a múltjáról”, illetve „a nemzet emlékezete nemcsak az élő generációk öröksége, hanem, s főleg, az eljövendőké”.⁹³

Az egyéni jogok érvényesítése körében elsőként arra hívja fel a figyelmet a Jelentés, hogy a tettesek és az ügynökök neveinek nyilvánosságra hozatala semmiképpen nem függhet olyan politikai döntéstől, hogy bíróság elé kívánják-e állítani a felelősöket. A rehabilitáció terén szükségesnek tartja a politikai okból elítéltek – lehetőség szerinti – visszavételét a munkahelyükre, vagy más formában történő kárpótlásukat. Mindarra, hogy ezeknek a retorzióknak politikai okai voltak, ismét csak a volt elnyomó szervek megőrzendő titkos iratai szolgálhatnak bizonyítékkal. Ugyanezek alapozhatják meg az elnyomás áldozatainak, illetve leszármazottaiknak kártérítéséhez, kárpótlásához szükséges bizonyítékokat is.

Mindezeket a jogokat és értékeket a rendszerváltást követően gyorsan meghozandó törvényekben kell garantálni. Elsőként az új demokratikus rendszereknek bizottságokat kell felállítaniuk, és ezekre kell átruházniuk a megszünt testületek iratait. A bizottságoknak kell kiválasztaniuk azokat az iratokat, amelyeket a rendőrség vagy a titkosszolgálat az új politikai helyzetben már nem használhat, s ezért ezeket át kell adni a közlevéltáraknak. Újdonságképpen pedig „*this commissions should also take responsibility for the archives of the intelligence services which continue under the new regime*”, azaz: „ezeknek a bizottságoknak kell felelősséget kell vállalniuk az új rendszerben is működő titkosszolgálatok archívumaiért is.” [I-szerző]⁹⁴

A másik leggyakrabban vitatott kérdés (nem csak hazai körülmények között) a korábbi állam- vagy szolgálati titkokat tartalmazó iratok (leggyakrabban az „ügynöklistán” emlegetve) visszaminősítésének, illetve nyilvánosságra hozataluknak a kérdése. Ezzel összefüggésben a Jelentés elvárása, hogy törvénynek kell szabályoznia az állambiztonsági szolgálat által titkosított, zárolt, az emberi jogokat sértő iratok „automatikus visszaminősítését”. Ez alól csak azok az iratok képezhetnek kivételt, amelyek „*a demokratikus szabályok szerint a titkosszolgálatok törvényes hatáskörébe esnek*”. Tehát egyetlen olyan iratra sem tehető rá a „*titkosság pecsétje*”, amely elősegítheti az emberi jogok megsértésének feltárását.⁹⁵

A politikai és jogi jellegű javaslatok mellett külön figyelmet szentel a Jelentés a titkosítás feloldásának etikai vonatkozásaira is. Ebben a körben arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek az iratok nem csak az adott ország, de az egész emberiség

⁹³ QUINTANA 1997, 10.

⁹⁴ QUINTANA 1997, 12.

⁹⁵ QUINTANA 1997, 13.

örökségeként „tudatosíthatják a nemzetekben az intolerancia, a fajüldözés és a politikai totalitarianizmus veszélyét”. Ezt a morális parancsot néhány praktikus tanács követi:

- A levéltáros a népakarat végrehajtója. Felelős azért, hogy a politikai átmenet törvényes úton történjék. Ennek megfelelően a törvény végrehajtója annak hatalma alá tartozik.
- Az áldozatok személyes joga megelőzi a kutatók jogát.
- Egyetlen iratot sem szabad a történelmi értékre való hivatkozás alapján a dossziéból eltávolítani.
- A levéltáros nem cenzor. A törvény, nem pedig a levéltáros határozza meg azokat a kereteket, amelyek biztosítják az iratokhoz való szabad hozzáférést.
- Mivel pedig a legtöbb és legbonyolultabb jogi konfrontációt a magánélet védelméhez és a kutatáshoz való jog okozza. ezért ilyen esetben „*az anonimizált másolat lehet a legjobb megoldás*”.
- Mivel az elnyomás áldozatainak adatait tartalmazó számítógépes adatbankok gyakran tartalmaznak utalásokat politikai eszmékre, fajra stb., ezért az adatbázist csak annak érdekében szabad használni, hogy a levéltáros vagy az áldozat a róla létező iratokat visszakereshesse. „*Nem megengedhető, hogy az adatbázist bármilyen, az adott időpontban hatalmon lévő közigazgatási vagy kormány szerv felhasználja.*”⁹⁶

Az érintett országok, bennük Magyarország jelenlegi szabályozásának ismeretében könnyen látható, hogy a Jelentés – nem bírván semmiféle kötelező erővel – sokkal inkább jóindulatú tanácsok és bölcs elvárások olvasmányos gyűjteménye, mintsem általánosan követendő minta az egyes rendszerváltó országok törvényalkotói számára. Mégis, a jogi, politikai és morális szempontok koherens gyűjteménye révén példaértékű lehet a jelenlegi és jövőbeni jogrendszerek „titoktalanító” törekvései számára.

Hasonló igénnyel fogalmazta meg az iratnyilvánosság szempontjait a Kenedi János vezette héttagú testület,⁹⁷ amely hosszú vizsgálódás nyomán állította össze jelentését.⁹⁸

A levéltáros, történész, politológus tagokból álló szakértői bizottság mandátuma az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának át nem adott állambiztonsági iratok feltárására, valamint szabadabb kutathatóságukra, nagyobb nyilvánosságukra vonatkozó javaslatok kidolgozására terjedt ki. A jelentés majdnem teljesen

⁹⁶ QUINTANA 1997, 15.

⁹⁷ Négy főt delegált az MSZP, kettőt az SZDSZ, Kenedi Jánost, az 56-os Intézet munkatársát személyesen a miniszterelnök kérte föl elnöknek. A tagok: Varga László, a Fővárosi Levéltár volt főigazgatója, Ungváry Krisztián, az 56-os Intézet munkatársa, Sipos Levente, a Politikatörténeti Intézet tudományos tanácsadója, Ripp Zoltán, a Politikatörténeti Intézet osztályvezetője, Palasik Mária, a Történeti Levéltár tudományos kutatója, Reisz T. Csaba, az Országos Levéltár általános főigazgató-helyettese.

⁹⁸ KENEDI János (szerk.): *A Szakértői Bizottság jelentése: 2007-2008. Főbb gondolatok a Magyar Köztársaság Kormányára számára.* k.n. 2008. 438 o.

tartalmazza, hogy milyen nyilvántartások keletkeztek 1944 decembere és 1990 februárja között, és hogy milyen szabályos, jegyzőkönyvekkel alátámasztott selejtezési eljárások zajlottak ez idő alatt. A dokumentum egyebek között bírálja a hatályos törvény számos rendelkezését, sürgeti a törvény pontatlanságából, a törvényhozói mulasztásokból adódó hibák megszüntetését, lényegesen szűkebb körben javasolja lehetővé tenni az állambiztonsági iratok további titkosítását, illetve sürgeti a titkos iratok felülvizsgálatát. Az ügynökügyek kapcsán megfogalmazottak szerint „ha a hatályos, 2003. évi III. törvény szelleméből indulnánk ki, fő szempontnak a megfigyelték szellemi kárpótlását, információs önrendelkezési joguk garantálását tekintenénk, és ehhez hozzávinnénk a törvény preambulumban felsorakoztatott célokat is, abból az következne, hogy a volt megfigyeltők adatai megismerhetők legyenek”. Az UNESCO-irányelvekkel összhangban a bizottság javasolta, hogy „a működő titkosszolgálatok azokat az iratokat, amelyeket titkosnak minősítettek, de amelyekhez ügyviteli érdekük nem fűződik, minősítésük bizonyítása esetében is adják át az erre kijelölt levéltárnak, amely ezeket minősített iratként őrzi tovább. A szolgálatok kizárólag azon államvédelmi, állambiztonsági iratok őrzésére tarthatnak igényt, amelyek kezelésére a törvény őket felhatalmazza.”. Kenedi szerint a „nem a titkot kell addig puhítani, amíg végül az irat átmegegy a nyilvánosságba, hanem a nyilvánosság kereteit kell olyan szélesre tárni, hogy az információs szabadsághoz és a kutatás szabadságához fűződő alkotmányos jogok betartásával csak a szennitív (vallásra, származásra, szexuális szokásokra, betegségre utaló) adatok maradnának megismerhetetlenek, illetve azok, amelyek nyilvánosságra jutása bizonyíthatóan nemzetbiztonsági érdeket sértene.”⁹⁹ A testület 2007 szeptember 11-én adta át több mint négyszáz oldalas jelentését Szilvásy Györgynek, a polgári titkosszolgálatokat irányító miniszternek. A 2008-2010 közötti kormányváltások forgatagában viszont eliminálódott az eredetileg „a Magyar Köztársaság Kormánya számára” készített jelentés jogi és politikai fontossága.

A világ országaiban demokratikus berendezkedésük vagy azok hiánya szempontjából a „teljes demokrácia”, „hiányos demokrácia”, „hibrid rezsimek” és az „autoriter rezsimek” kategóriáit különbözteti meg az Economist 2023-as Demokrácia Indexe.¹⁰⁰ Eszerint teljes demokrácia: 24 ország, hiányos demokrácia: 50 ország, hibrid rezsim: 34 ország, autoriter rezsim pedig 59 ország esetében azonosítható. Azaz, a hibrid és autoriter rezsimeknek tekinthető közel száz ország esetében prognosztizálható valamiféle demokratikus átalakulás, amelyek számára hasznosak lehetnek a diktatórikus rendszerek iratai titoktartásának UNESCO-s és egyéb rendszerváltó országok mintái. Az eddigi tapasztalatok szerint a jelenlegi és jövőbeni szabályozások országokénti eltérései nagyban függenek az adott ország rendszerváltásának politikai-történeti körülményeitől is. „A követett eljárást döntően az elnyomó rendszer működésének lezárulása határozta meg. Annak erőszakos megdöntésekor a felelősök megnevezésének igénye nagyobb súllyal merült föl, a demokratikus átmenet

elhúzódása esetén a régi és új rendszerben egyaránt felelős pozíciót betöltő személyek közéleti szerepvállalása viszont akadályt jelentett.”¹⁰¹

E-titok

Más összefüggésben mutat fontosságot és újdonságot a posztmodern titkosítás / titoktartás kérdéskörében a digitális forradalom legújabb technológiai vívmánya, a mesterséges intelligencia. Az MI megjelenése és robbanásszerű fejlődése életünk minden területén megmutatkozik, ez alól nem lehet kivétel a titkosszolgálati szféra sem. A mesterséges intelligencia területén kevésbé tájékozottak számára is többnyire ismert, hogy ez a forradalom az informatika és az adatfeldolgozás területén játssza a legjelentősebb szerepet. Általában az is tudott, hogy az MI fogalma olyan önfejlesztő számítógépes rendszereket takar, amelyek képesek az emberi intelligencia egyes aspektusait utánozni és feladatokat önállóan megoldani. A technológiai fejlődésnek köszönhetően az MI-rendszerek egyre komplexebbek és sokoldalúbbak, ezáltal számos területen forradalmasítják az életünket. Témánk vonatkozásában az a legfontosabb kérdés, hogy a titok jelenségeinek alakulásait miként érintik a titkosszolgálati munka két pillérének, az információszerzésnek, illetve a megszerzett információk nyilvántartásnak a területein bekövetkezett, bekövetkező változások.

Úgy tűnik, a titkosszolgálatok vonatkozásában zajló kutatások jelentős része a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat integrátorszerepéhez kötődik. A mesterséges intelligencián alapuló technológiák alkalmazása terén folyó alap- és alkalmazott kutatásaikba ugyanis 2021-től – több egyetem és számos kutató bevonásával – széles körű alapkutatási programot indított a technológia és az abban rejlő lehetőségek megismerésére, illetve a technológia elterjedésére és várható hatásainak vizsgálatára fókuszálva. A kutatási folyamat lezárultával az eredmények egyfajta összegzéseként megjelent kötet monografikus igénytel adja közre az elért kutatási eredményeket.¹⁰²

Az elért kutatási eredményeket összegző tanulmányban¹⁰³ első olvasásra különösnek tűnhet a mesterséges intelligenciának a „felforgató technológiák” körébe történő besorolása. Az állambiztonság szóhasználatában ugyanis a felforgatás – a „diverzió” szinonimájaként – konspiráltan szervezett, előkészített, ellenforradalmi célzatú rongálást (rombolást), illetve az imperialista aknamunka (az „ideológiai diverzió”) egyik formáját jelenti, „a fellazítás eszközt a kommunistaellenesség szolgálatában”.¹⁰⁴ Az MI szótárában viszont a „felforgatás” jelentése mindenféle negatív felhang nélkül azt a radikális változást jelenti, amely során az új technológia alapjaiban változtatja meg a környezetét.

⁹⁹ BOGÁR Zsolt: Mi lesz az állambiztonsági iratokkal? - Átmenetileg zárolva. Magyar Narancs, 2008. 08. 28. 6. o.

¹⁰⁰ Sz.n.: EIU report Economist Intelligence Unit Democracy Index 2023.

¹⁰¹ JOBST Ágnes: Irattári forradalom és demokratikus átalakulás. Levéltári Szemle, 2001/4., 53. o.

¹⁰² Jelen munka ezen részének megírásához jelentős segítséget nyújtott a tanulmánygyűjtemény: Kovács Zoltán (szerk.): A mesterséges intelligencia és egyéb felforgató technológiák hatásainak átfogó vizsgálata. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, 2023. 489. o.

¹⁰³ Kovács Zoltán – GURÁLY Roland: A mesterséges intelligencia és egyéb felforgató technológiák hatásait vizsgáló munkacsoport eredményei. In: Kovács 2023, 7-25.

¹⁰⁴ GERGELY Attila (szerk.): Állambiztonsági értelmező kéziszótár; BM Könyvkiadó, 1980. 68. o.

De felbukkant ebben a posztmodern szöveggörnyezetben egy másik, szintén a modernitás korából közismert kifejezés, a „hidegháború” is. Hidegháború alatt az 1945-1990 közti kb. 40-45 évnvi történelmi korszakot értjük, amelyet több szempontból¹⁰⁵ lehet definiálni aszerint, hogy az időszaknak mely jellegzetességét emeljük ki. Ezek közös jegye, hogy „a hidegháború egyik fő jellegzetessége a konfrontációnak a kritikus, világháborús szint alatt tartása, a krízisek »menedzselése«, a »nagy, forró háború« elkerülése céljából.”¹⁰⁶ A jelentésmódosulás a posztmodern szöveggörnyezetben is jelentős, hiszen ez a hagyományos hadműveletek céljait már jócskán kitágította. Nem csupán a hadszínterek számának növekedéséről van szó, bár lényeges változás, hogy az űr és a kibertér által megszűnik a háttér fogalma. Ezek az új hadszínterek háborús használatuk során alkalmasak fizikai rombolás és emberi halál okozására. Még a megfoghatatlan „kiber”-térben zajló műveletekkel is elérhető ilyen eredmény a biztonsági rendszerek kiiktatásával, ami képes például ipari, közlekedési katasztrófát okozni, egészségügyi működést akadályozni, vagy saját fegyvereit a megtámadott állam ellen is fordíthatja.¹⁰⁷ A változás sokkal lényegesebb összetevője a magasabb szintű nézőpont, amelyben a katonain túl az erőérvényesítés egyéb formáit elemzik. Az ilyen igény mögött pedig részben az áll, hogy a posztmodern vezetés felé már sokkal erősebb a visszacsatolás, sok az alulról jövő elvárás. Az emberek között is kezd háttérbe szorulni az erőszak legitimitása, például a becsület megvédése fizikai agresszióval, sőt a nem fizikai agresszió is a szabályozás részévé válik. Ezzel együtt nemzetközi elvárásként is megjelenik az agressziómentesség, és az államok között a nem fizikai, vagyis „puha hadviselés” formái kerültek előtérbe.¹⁰⁸

Ezekhez a műveletekhez az MI olyan jelentős segítséget képes nyújtani, amely talán a rettegett harctéri használati módjain is túlmutat, hiszen, amint az már 1995-ben előrelátható volt, a mesterséges (virtuális, kiber-) térben a mesterséges gondolkodás sokkal otthonosabban mozog, mint az ember. Mindez azonban még csupán egy elméleti keret. Mert hiába szélesedett a hadviselés fogalma, ez önmagában nem garantálja egy-egy konkrét szituáció pontosabb megítélését, hiszen láthatatlanságuk miatt ezek a módszerek csak konkrét szituációkban ragadhatók meg. Például épp ezek a modern információformáló eszközök biztosítanak lehetőséget arra, hogy akár a megtámadottat állítsák be agresszorként.¹⁰⁹

A helyzet abban is más, hogy a háborús folyamat nem csupán tömegpusztításban bontakozhat ki, sőt, sokkal valószínűbb, hogy az erőérvényesítés egyéb, akár teljesen új módjait adja azok kezébe, akik fejlettebb MI-verziókkal rendelkeznek. Az MI ismert

¹⁰⁵ A hidegháború-értelmezések körében a diplomáciai, katonai, politikai-ideológiai, biztonságpolitikai, „Európa-centrikus”, „iron curtain”-központú stb. megközelítések tipizálhatók. VADA Barnabás: A hidegháború régi és új paradigmái. In: MAKKAI Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*. Károli Gáspár Református Egyetem, L Harmattan, 2015. 363-377. o.

¹⁰⁶ FISCHER Ferenc: *A megosztott világ: a Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai: 1945-1991*. IKVA, 1993. 183. o.

¹⁰⁷ További kibertéri lehetőségek: Kovács László: *Offenzív kiberműveletek 1. Az offenzív kiberműveletek természete*. *Hadmérnök*, 2021/2., 187-204. o.

¹⁰⁸ Kovács 2023, 357.

¹⁰⁹ HAIG Zsolt: Kibertéri kognitív befolyásolás az információs műveletekben. *Hadtudományi Szemle*, 2022/2., 115-130. o.

előnye a célra irányíthatóság, ami a tömegpusztító fegyver mennyiségi szemléletével szemben technikai alapot ad az ellenség kulcsfontosságú rendszereinek kiiktatásához, akár személyre szabott dróntámadáson vagy célra irányított kiberműveleten keresztül. De a hátrányokozás mellett óriási előnyhöz juthat például egy olyan gazdálkodó is, amely az MI meghatványozott elemző- és szimulációs képességeire építi a célratörő döntés-előkészítést és a stratégiaalkotást.¹¹⁰

Az MI felhasználásának azonban nem csak a katonai felderítés a nyertese, de a hírszerzés valamennyi önálló ága, és az elemzés-értékelés tevékenysége is megújul.¹¹¹ A virtuális HUMINT-rendszerek¹¹² lehetővé teszik az internetes fedőprofilok automatikus kidolgozását, amivel hozzáférést biztosítanak zárt felhasználói csoportokhoz. A SIGINT¹¹³ számára lehetővé válik a beszerzett nagy mennyiségű adat automatikus feldolgozása és elemzése. Az OSINT¹¹⁴ képessé válik az interneten fellelhető információk tömeges gyűjtésére, rendszerezésére, előértékelésére, elosztórendszereken történő fordítására. Az IMINT¹¹⁵/GEOINT¹¹⁶ a műholdak, a felderítő-repülőgépek, a megfigyelő kamerák stb. felvételeinek tömeges feldolgozásával és a térinformatikai adatok gyors megjelenítésével növeli hatékonyságát. A CYBINT¹¹⁷ a rejtjelkulcsok gyors megfejtése, biztonsági rések automatizált felderítése, a célhálózatok gyors és automatizált felderítése, a releváns információk kigyűjtése és feltűnés nélküli továbbítása révén növeli képességeit. A MASINT¹¹⁸ képességei gyorsabbá és pontosabbá válnak a hírszerzési eszközök fizikai jellemzők alapján történő azonosítása gépi látással, illetve hőkéibocsátásuk, a keltett rezgések stb. alapján, kémiai, biológiai, radiológiai és nukleáris lábnyomuk azonosítása területén.

Az információs korszakban a nemzetbiztonsági szolgálatok számára egyre növekvő kihívást jelent, hogy időszerű, releváns, elemzett-értékelt információkkal válaszolják meg a felsővezetés információigényeit, és megalapozott előrejelzéseket készítsenek számukra. A szolgálatokat a mesterséges intelligenciára (MI) épülő szoftverrendszerek rendszerezése nagyban hozzásegítheti ahhoz, hogy megfeleljenek a fokozódó követelményeknek. A 2010-es évek közepére megjelentek a komplex, fejlett MI-re épülő, a nemzetbiztonsági tevékenységet nagyban támogató rendszerek, amelyek a hírszerzés önálló ágainak és az elhárítás tevékenységét a korábbinál összetettebb módon képesek támogatni. Ezen eszközök különös ismertetőjegye, hogy azok képesek a „nagy adat”¹¹⁹ beszerzésére, kezelésére, feldolgozására, elemzésére és

¹¹⁰ FEHÉR András Tibor – NÉGYESI Imre: Mesterségesintelligencia-alapú kibertértámadási modellek. *Műszaki Katonai Közlöny*, 2021/3., 73-87. o.

¹¹¹ CLARK, Robert M.: Perspectives on Intelligence Collection. *The Intelligencer. Journal of U.S. Intelligence Studies*, 2013/3., 47-52. o.

¹¹² Human Intelligence – Emberi hírszerzés.

¹¹³ Signals Intelligence – Elektronikai hírszerzés.

¹¹⁴ Open-Source Intelligence – Nyílt forrású hírszerzés.

¹¹⁵ Imagery Intelligence – Képi hírszerzés.

¹¹⁶ Geospatial Intelligence – Térinformatikai hírszerzés.

¹¹⁷ Cyber Intelligence – Kiberhírszerzés.

¹¹⁸ Measurement and Signatures Intelligence – Mérés és jelmeghatározó hírszerzés.

¹¹⁹ Big data: nagyméretű komplex adattömeg és feldolgozása, vagyis olyan adatállományok halmaza, amelyek mérete és komplexitása lehetetlenné teszi a feldolgozást a hagyományos adatbázis-menedzsment eszközeivel.

értékelésére. Ilyen eszközök birtokában nemcsak az információszerzés és -feldolgozás kapacitása növekszik meg számottevően, de a nemzetbiztonsági műveletek hatékonysága is. A korszerű szolgálatoknál a fejlesztések fő irányát a nemzetbiztonsági tevékenység minél szélesebb MI-alapú támogatásának kiépítése jelenti.

A mesterséges intelligencia nyújtotta lehetőségek kapcsán, a nemzetbiztonságilag releváns titkok megszerzése során a következő szempontok figyelemre méltóak:

1. A nemzetbiztonsági szolgálatok humán munkaerejének túlterheltségéhez nagyban hozzájárul az automatizálás hiánya vagy alacsony foka, mert emberek végzik a gépek által hatékonyabban végrehajtható munkafolyamatokat.
2. A kihívásoknak történő megfelelés és a lehetőségek kihasználása érdekében az MI felhasználása a stratégiai nemzetbiztonsági hírszerzés valamennyi önálló ágában és az összadatforrású elemzés-értékelésben, valamint a szolgálatok vezetésében is elkerülhetetlenné vált.¹²⁰

Ami a beérkezett információk nyilvántartása terén jelzi az MI „felforgató” jellegét, az leginkább a „Big Data”-hoz kapcsolódó analitikai folyamatok esetében tapasztalható. Első lépésként az eltérő forrásból származó adatok összegyűjtése valósul meg, majd ezen a gyűjteményen olyan algoritmusok futtatása, amelyek azt képesek új formában tárolni, zajmentesíteni, újra elosztani, kereshetővé tenni (indexelni), elemezni, adott esetben a kapott eredményeket vizualizálni is. Ilyen módon tehát a hagyományos adattömegek és a „Big Data” különbsége leginkább egy aszimmetria által fogható meg. Adatbázisok esetében elsőnek egy döntés születik meg, hogy milyen adatokat, milyen formában akarunk tárolni, és hogy ezeket az adatokat milyen kapcsolatok jellemzik. Big data esetében a helyzet ennek inverze, elsőként az adat születik meg, és ennek strukturálása, illetve az az elemzői munka, amely „értelmet ad” az adatnak, csak ezt követően zajlik le.¹²¹

Az adatkezelési, informatikai és információbiztonsági szabályok azért igényelnek újragondolást, mivel az MI „munkába állásával” arra lehet számítani, hogy a szervezetekbe beérkező információmennyiség a sokszorosára megnő, ám ezek tárolásának, kezelésének, lekérdezésének és felhasználásának feltételeit biztosítani kell, mégpedig úgy, hogy továbbra is nyomon követhetőnek kell lennie, és nem sérülhetnek a szervezet belső adatkezelési és információbiztonsági elvei, miközben meg kell őrizni a nagy mennyiségű adat hatékony feldolgozásának előnyeit.¹²²

Sz.n.: Mi is az a „Big Data”? – Fogalmak, definíciók és egyéb tudnivalók. nagyadatblog, é.n.

¹²⁰ ERDÉSZ Viktor: Milyen lehetőségeket hoz az új technológiák elterjedése a felderítés számára? In: KOVÁCS 2013, 438.

¹²¹ ÜVEGES István: A mesterséges intelligencia közösségi médiában történő alkalmazásának társadalmi és politikai következményei. In: KOVÁCS 2013, 312.

¹²² GALAMBOS Viktor: A mesterséges intelligencia alkalmazása a hírszerző munkában. SZTE ÁJTK Doktori Iskola, 2024. 28. o.

Összegzés

Amint látható, a titok jelensége és fogalma dinamikusan változott a történelem során, mindig az adott kor domináns diskurzusaitól és technológiai lehetőségeitől meghatározva. Az emberiség történetének néhány ezeréves folyamata során a kisebb-nagyobb közösségek, népek, országok, államok változásai egyre komplexebb, egyre összetettebb rendszereket, struktúrákat alakítottak ki. Ezekhez saját magukra, illetve más közösségekre nézve exponenciálisan gyorsuló információs halmazok kapcsolódtak, amely információk közvetve vagy közvetlenül e közösségek létérdekeit érintették, befolyásolták, határozták meg. Ezért ezeknek az alapinformációknak a biztonságos megőrzéséhez vagy – ellenérdekűk lévén – megszerzésükhöz a társadalmi, politikai folyamatok csoportjainak, szereplőinek egzisztenciális érdekük fűződött. A korai, premodern társadalmakban a titkok körüli konfliktusok, az udvari árkanumok csak a szűkkörű politikai elit érdekeltségébe tartoztak, a hatalomért folyó harc többnyire a mindenkor uralkodó monopolhelyzetének megszerzésért folyt. A titkokért folyó harcok az intrikák, merényletek, esküszegések, árulások belső körében zajlottak. Ezzel szemben a más közösségekkel korán kialakult konfliktusok kezdettől fogva szisztematikus és a lehetőségek szerint teljes körű titokfeltárást, -megtartást tettek szükségessé az összecsapások, harcok, háborúk terén. Itt ugyanis már a közösség védelmét biztosító állami integritás került a titokalapú érdekérvényesítés középpontjába. Új korszak nyílt a titokjelenség funkcióinak bővülésével a modern társadalmak kialakulásakor. A polgárság, illetve a tőketulajdon, valamint a modern állam létrejöttével ugyanis a titkok kikerültek a premodern „udvari nyilvánosság” szűk köréből, hiszen a polgárság igényt tartott az állam intézményes ellenőrzésére, ennek során kialakult a hatalmi titkolózás ellenpólusa is, a társadalmi nyilvánosság. A történelmi tapasztalat korszakváltozásoktól függetlenül, állandó érvénnyel bizonyítja, hogy az állami-politikai hatalomkoncentráció mértéke és a nyilvánosság elől visszatartani kívánt információk nagyságrendje között egyenes arányosság áll fent. Ugyanakkor az információs halmaz megállíthatatlan bővülése nem feltétlenül jár együtt a titkolni kívánt információk mennyiségének gyarapodásával. Míg a múltban a titok gyakran a hatalom megtartásának és a csoportidentitások szelektív alakításának eszköze volt, a posztmodernitás korában, az információs technológia és a globalizáció világában az adatvédelem és az átláthatóság közötti optimális egyensúly vált a titkokkal kapcsolatos diskurzus központi kérdésévé. Nem túlzás kijelenteni, hogy a mesterséges intelligencia, valamint a digitalizáció és a virtuális tér robbanásszerű fejlődése előre aligha látható terjedelmű és mélységű tektonikus mozgásokat idéz elő a titkos információk világában is.

Felhasznált irodalom:

ANGYAL Pál: *A titok védelme anyagi és alaki büntetőjogunkban*. Magyar Jogászegylet, Athenaeum, 1908.

ARGEJÓ Éva: A titok alakváltozásai. *Kultúra és Közösség*, 2015/1.

BALÁS B. Dénes: *Rádiózavarás Magyarországon (1950-1979)*. Rádiótechnika évkönyve, Rádióvilág, 2002.

BALÁZS Géza – MINYA Károly – POLCZ Ádám (szerk.): *A titok szemiotikája*. Magyar Szemiotikai Társaság, 2019.

BALÁZS Zoltán: *Modern hatalomelméletek*. Korona, 1998.

BANISAR David: *It's a Secret: Classified and Semi-classified Information*. Government Secrecy: Decisions Without Democracy. People For the American Way, Washington, 2000.

BARBERO, Desautnettes: *Trade Secrets Legal Protection: From a Comparative Analysis of US and EU Law to a New Model of Understanding*. Springer, 2023.

BECSKEHÁZI Attila – KUCZI Tibor: A nyilvánosságról. Volt-e nyilvánosság az elmúlt évtizedek Magyarországon? *Szociológiai Szemle*, 1992/4., 39-51. o.

BENKEI András: A BM szerveinek az imperialisták fellazító politikája elleni harcáról és a további feladatairól. Belügyminiszter parancsa, 1966. június 3. ÁBTL 4.2. 0024/1966. (VI.3.)

BENKŐ Tamás: *A szemantikus világháló elmélete és gyakorlata*. Az informatika elmélete. Typotex, 2005.

BÉRES István – HORÁNYI Özséb: A társadalmi kommunikáció fontosabb színterei. In: BÉRES István – HORÁNYI Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Egyetemi tankönyv, Osiris, 1999. 57-64. o.

BIRKENBIHL, Vera F.: *Testbeszéd: A testbeszéd megértése*. Trivium, 2001.

BLOOR, David: *Sociology of (scientific) knowledge*, Bynum 1981.

BOGÁR Zsolt: Mi lesz az állambiztonsági iratokkal? - Átmenetileg zárva. Magyar Narancs, 2008. 08. 28. 6. o.

BOK, Sissela: *A Hazugság. A köz- és magánélet válaszútjai*. Gondolat, 1983.

CLARK, A.: *A megismerés építőkövei*. Osiris, 1996.

CLARK, Robert M.: Perspectives on Intelligence Collection. The Intelligencer. *Journal of U.S. Intelligence Studies*, 2013/3., 47-52. o. Online: https://www.afio.com/publications/CLARK%20Pages%20from%20AFIO_INTEL_FALL_WINTER2013_Vol20_No2.pdf (Letöltés ideje: 2022. 02. 22.)

CODOL, J.-P. – HEWSTONE, M. – STROEBE, W. – STEPHENSON, G. M. (szerk.): *Szociálpszichológia – európai szemzőgből*. KJK, 1995.

Cs. Kiss Lajos: A Társadalompoétika társadalomtudományi státusa: alapvetések. *Replika*, 2022/124., 199-215. o.

CSÁNYI Vilmos: *Alibi hat hónapra – 7. Titok*. Alibi Kiadó, 2005.

CSÁNYI Vilmos: *Az emberi természet. Humánológia*. Vince, 1999.

DEAN, Jean: *Publicity and Secrets. How Technoculture Capitalizes on Democracy*. Cornell University Press, New York, 2002.

DEMOS, Raphael: Lying to Oneself. *Journal of Philosophy*, 1960/3.

DUNAVÖLGYI Szilveszter: Reflexió „A nemzetbiztonsági tisztek képzésének új lehetőségei” című tanulmányra. *Belügyi Szemle*, 2006/6., 74-83. o.

ENZENSBERGER, Hans Magnus: Az árulás elméletéhez. *Mozgó Világ*, 1982/1.

ERDÉSZ Viktor: Milyen lehetőségeket hoz az új technológiák elterjedése a felderítés számára? In: KOVÁCS Zoltán (szerk.) *A mesterséges intelligencia és egyéb felforgató technológiák hatásainak átfogó vizsgálata*. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, 2023.

ÉRSZEGI Márk Aurél: Az egyház titkai – 1. Gyónás és konklávé. Magyar Kurír, 2010. 01. 09. <https://www.magyarKurir.hu/hirek/az-egyhas-titkai>. (Letöltés ideje: 2023. 08. 07.)

FARKAS Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH ezredese voltam*. Interart, 1990.

FEHÉR András Tibor – NÉGYESI Imre: Mesterségesintelligencia-alapú kibertértámadási modellek. *Műszaki Katonai Közlöny*, 2021/3., 73-87. o.

FEHÉR Márta: A tudásszociológia mint tudományelmélet. *Janus*, 1986. ősz.

FISCHER Ferenc: *A megosztott világ: a Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai: 1945-1991*. IKVA, 1993.

FOUCHÉ, J.: *Emlékiratok*. Kossuth, 2021.

FÖLDES Tamás: *A „Janus arcú titok”. A titkok titka*. Gondolat, 2005.

GARAI László: Pista azt mondja, hogy hazudik... In: BALOGH Tibor (szerk.): *A Tudat evolúciója – mai szemmel*. Akadémiai Kiadó, 1987.

GÁL István László: *A magyar állam titkainak büntetőjogi védelme*. Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.

GALAMBOS Viktor: *A mesterséges intelligencia alkalmazása a hírszerző munkában*. SZTE ÁJTK Doktori Iskola, 2024. Online: https://tab.mta.hu/files/7417/1333/8763/Galambos_Viktor.pdf (Letöltés ideje: 2024. 02. 11)

GERGELY Attila (szerk.): *Állambiztonsági értelmező kéziszótár*; BM Könyvkiadó, 1980.

GREGUS Zoltán: Ellenérdekű felek közötti kommunikáció megjavításának feltételei. *Korunk*, 1993/2.

GRÜNBAUM, Adolf: *A pszichoanalízis alapjai*. Osiris, 1996.

HABERMAS, Jürgen.: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Gondolat, 1971.

HAIG Zsolt: Kibertéri kognitív befolyásolás az információs műveletekben. *Hadtudományi Szemle*, 2022/2., 115-130. o.

HANKISS Elemér: *Diagnózisok II*. Magvető, 1986.

HANN Endre: Egy rémhír nyomában. Esettanulmány. Belső kiadvány. *Tömegkommunikációs Kutatóközpont*. 1976/12. 39-43. o.

HEIDEGGER, Martin: *Lét és idő*. Osiris, 2019.

HELLER Mária – RÉNYI Ágnes: Diszkurzív stratégiák az új magyar nyilvánosságban. In: KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris–Századvég, 1995.

HEWSTONE, M. – ANTAKI, Ch: Az attribúcióelmélet és a társas viselkedés magyarázatai. In: CODOL, J.-P. – HEWSTONE, M. – STROEBE, W. – STEPHENSON, G. M. (szerk.): *Szociálpszichológia – európai szemzőgből*. KJK, 1995.

HINSLEY, F. H: *British Intelligence in the Second World War*. Cambridge University Press, 1993.

JOBST Ágnes: Irritáció forradalom és demokratikus átalakulás. *Levéltári Szemle*, 2001/4.

KÁLLAI László: A konfliktushelyzetek kezeléséről. *Hadtudomány*, 1994/4., 25-32. o.

KANT, Immanuel: *A tiszta ész kritikája*. Akadémia, 1981.

KENEDI János (szerk.): *A Szakértői Bizottság jelentése: 2007-2008. Főbb gondolatok a Magyar Köztársaság Kormánya számára*. k.n. 2008.

KERTÉSZ Imre: *A gyanúsított kihallgatásának lélektani kérdései*. Előadás. Rendőrtiszti Főiskola Állambiztonsági Szak. 1972. május 19. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 4.1. A-2073

KERTÉSZ Imre: *A kihallgatási taktika lélektani alapjai*. KJK, 1965.

KIRÁLY István: A titok és kategoriális szerkezete. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1986/1-2.

KIRÁLY István: *Határ – hallgatás – titok*. Komp-Press, 1996.

KLEIN, Julie Thompson: *Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice*. Wayne State University Press, 1990.

KOLLÁTH György: Utóirat a Dunagate-ügyről – egy civil szemzőgből. *Belügyi Szemle*, 1994/5.

KOVÁCS László: Offenzív kiberműveletek 1. Az offenzív kiberműveletek természete. *Hadmérnök*, 2021/2. Online: http://real.mtak.hu/128724/1/13_Kovacs_187-204_HM2021_2.pdf (Letöltés ideje: 2021. 10. 10)

KOVÁCS Zoltán – GURÁLY Roland: A mesterséges intelligencia és egyéb felforgató technológiai hatásait vizsgáló munkacsoport eredményei. In: KOVÁCS Zoltán (szerk.): *A mesterséges intelligencia és egyéb felforgató technológiák hatásainak átfogó vizsgálata*. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, 2023.

KREKÓ Péter: *Tömegparanoia: az összeesküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája*. Athenaeum, 2018.

KUHN, T. S.: *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press, Chicago, 1962.

KUHN, Thomas Samuel: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, 1984.

LASSWELL, Harold: *Language of Politics. Studies in Quantitative Semantic*. M.I.T. Press, 1949.

LÉVI-STRAUSS, Claude: *Strukturális antropológia*. Osiris, 2001.

LLORENS, Carlos A: *The Most Protected Secrets in Human History*. BN Pulishing Hawthorne, 2018.

LONGMATE, Norman: *Air Raid. The Bombing of Coventry, 1940*. Hutchinson, 1976.

MACHIAVELLI, Niccolo: A fejedelem. In: *Machiavelli művei I*. Európa, 1978.

MALINOWSKI, Bronislaw: *Nemiség és elfojtás a vad társadalomban*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet; L'Harmattan; PTE Néprajz - Kulturális Antropológia Tanszék, 2020.

MEDVEGYEV, Zsorecz: *A levelezés titkosságát a törvény garantálja*. Európa, 1989.

MERLEAU-PONTY, Maurice: *A látható és a láthatatlan*. L'Harmattan, 2006.

MESZERICS Tamás: „Tudom, hogy tudod, hogy tudom...” – a hidegháború hírszerző sztárjai. *Replika*, 2000/41-42., 99-104. o.

NÁBRÁDI Mária: *A hazugság pszichológiája*. MTA, 2007.

NAGY Károly: Titok és biztonság az információs társadalomban. *Belügyi Szemle*, 1999/4-5., 172-183. o.

NICOLESCU, Basarab: *Transdisciplinarity - Theory and Practice*. Hampton Press, 2008.

NIKOLOV, Elit: *A titok. A kommunikáció ellentéte*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1987.

OPÁL István: *Az USA második világháború utáni antikommunista lélektani hadviselése ideológiai és filozófiai aspektusainak figyelembevétele a szakszolgálat által alkalmazott módszer tökéletesítésében*. Kandidátusi értekezés, 1978.

Aspiránsvezető: Rajnai Sándor ny. r. vezérőrnagy. BM III/I. Csoportfőnökség I. sz: 67-87-86/5/1978. ÁBTL 4.1. A-2065.

PIEKALKIEWICZ, Janusz: *A kémkedés világtörténete. I*. Zrínyi, 1988.

PLÉH Csaba: A szimbólumfeldolgozó gondolkodásmód és a szimbólumfogalom változatai/változásai. In: KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk: A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris–Századvég, 1995.

PLÉH Csaba: Szociális modellek és a megismeréskutatás. *Pszichológia*, 1996/3., 209-235. o.

QUINTANA, Antonio Gonzalez: Archives of the Security Services of Former Repressive Regimes. Report prepared for UNESCO on behalf of the International Council of Archives. UNESCO, 1997. Online: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000140074> (Letöltés ideje: 2022. 11. 23.)

RÉDEI Miklós: *A Magyar Népköztársaság állambiztonsági szervei munkájának szervezési elvei és titkos nyomozati eszközei*. RTF 15-72/1973. Kézirat. RTF AB Tanszék, 1973. ÁBTL ÁB-408.

RÉVÉSZ Béla: A „Duna-gate” ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében – politológiai értelmezési lehetőségek. *Acta Juridica et Politica*, Szeged, 2006.

RÉVÉSZ Béla: *A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalizálása*. Acta Jur. et Pol. Szeged, 1997.

RÉVÉSZ Béla: A titkosszolgálatok titoktalanításáról. Egy politikai jelenség politológiai mellőzöttsége. *Politikatudományi Szemle*, 2007/4., 129-152. o.

RÉVÉSZ Béla: *Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában*. Acta Jur. et Pol. 1996.

SARTRE, Jean-Paul: *Az ego transzcendenciája*, Latin Betűk, Debrecen, 1996.

SCHWEITZER, Shane – RUTTAN, Rachel L. – WAYTZ, Adam: The relationship between power and secrecy. *Journal of Experimental Social Psychology*, 2022/100.

SIMMEL, Georg: A titok és a titkos társadalom. In: SIMMEL, Georg: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Gondolat, 1973.

SIMMEL, Georg: *Határ – Hallgatás – Titok*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, 1996.

SIMONOVITS András: Neumann János és a játékelmélet. *Természet világa*, 2003/3.

SOMFAI Béla: *Igazmondás és hazugság a keresztény erkölcstan fényében. Szociális etika*. JATEPress, 1995.

STEWART, Michael: A titkok a szerény, hétköznapi dolgokban rejlenek. *Replika*, 2022/124., 7-26. o.

Sz.n.: Mi is az a „Big Data”? – Fogalmak, definíciók és egyéb tudnivalók. nagyadatblog, é.n. Online: <https://nagyadat.blog.hu/2014/03/03/what-is-big-data> (Letöltés ideje: 2023. 11. 15.)

Sz.n.: EIU report Economist Intelligence Unit Democracy Index 2023. Online: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023> (Letöltés ideje: 2024. 03. 28.)

SZABÓ Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.

SZABÓ Márton – KISS Balázs – BODA Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, 2000.

SZABÓ Márton: Politikai titok. In: SZABÓ Márton: *A diskurzív politikatudomány alapjai*. Elméletek és elemzések. L'Harmattan, 2003.

SZABÓ Márton: *Társadalompoétika. A retorika, a nyelvészet és az irodalomtan társadalomtudományi státusa*. Ludovika, 2022.

SZÉLPÁL Ottó: *Az imperialista államok stratégiája. Hírszerző és elhárító szervei és tevékenysége. Hazánk elleni aknamunkájuk formái, eszközei és módszerei*. Állambiztonsági ismeretek a közbiztonsági szak részére. Kézirat, RTF, 1975. 15-584/1975. ÁBTL 4.1. ÁB-389.

SZILI László: *A katonai objektumok külső operatív védelmének, biztosításának állambiztonsági feladatai*. Kandidátusi értekezés. 15-9/37/1988. ABTL ÁB-288.

ÜVEGES István: A mesterséges intelligencia közösségi médiában történő alkalmazásának társadalmi és politikai következményei. In: Kovács Zoltán (szerk.): *A mesterséges intelligencia és egyéb felforgató technológiák hatásainak átfogó vizsgálata*. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, 2023.

V. KIRÁLY István: Karl Jaspers Nyugat és Kelet között: álmódszertani bevezető. *Valóság*, 1991/6., 37-45. o.

VAJDA Barnabás: A hidegháború régi és új paradigmái. In: MAKKAI Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*. Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan, 2015.

VERESS Károly: Az interdiszciplinaritás problémája. *Erdélyi Múzeum*, 2015/1., 198-206. o.

ZWEIG, Stefan: *A rendőrminiszter. Fouché élete*. Európa, Budapest, 2006.